

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ІМЕНІ О. О. ПОТЕБНІ

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович

УДК 811.161.1'27'282'246.3:711.433:[115.4+168.522](477.74-25)

**РОСІЙСЬКЕ МІСЬКЕ МОВЛЕННЯ В ПОЛІЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ
ПРОСТОРИ ОДЕСИ**

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор
Петрова Луїза Олександрівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, зав. кафедри російської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кудрявцева Людмила Олексіївна,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри російської мови

доктор філологічних наук, професор
Семенюк Олег Анатолійович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
ректор, зав. кафедри перекладу
та загального мовознавства

доктор філологічних наук, професор
Яценко Тетяна Антонівна,
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського,
професор кафедри міжмовних комунікацій і
журналістики

Захист відбудеться «15» жовтня 2013 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4.

Автореферат розіслано «12» вересня 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Я. Марченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність комплексного вивчення російського міського мовлення Одеси (далі – РМО) як функціонального типу російської мови, що сформувався та набуває розвитку в умовах великого лінгвістично контрастного міста України, зумовлена, з одного боку, посиленням інтересу сучасної лінгвістики до вивчення природи, функціонального навантаження, структури міського мовлення в умовах конвергентного зближення міських ідіомів між собою та з літературним мовленням; пошуком сучасною вітчизняною наукою оптимальних шляхів вирішення проблем мовного розвитку в урбанізованому полілінгвокультурному українському суспільстві, а з іншого боку, – нерозробленістю методики комплексного аналізу мови міста, відсутністю чіткого розуміння міського мовлення (далі – ММ) як ідіома, невивченістю феномену полілінгвокультурного міського простору Одеси, що протягом довгого часу справляє відчутний соціально-культурний і мовний вплив у регіоні Причорномор'я, в Україні, Росії, інших країнах.

Одеса – одне з перших міст Європи, де розвинулися міський мультикультуралізм і багатомовність нової та новітньої доби. У РМО відбиваються процеси культурної, економічної та політичної євроінтеграції XVIII – XXI ст. Протягом двох сторіч це місто являє собою наймасштабнішу в Україні «лабораторію» мікшування мов і культур на принципах збереження лінгвокультурної специфіки представників різних національних груп водночас з утворенням і функціонуванням міського койне, зорієнтованого на систему російської мови.

У XIX ст. було здійснено дві спроби наукового усвідомлення процесів, що відбувалися у РМО: наукова праця проф. К. П. Зеленецького «О русском языке в Новороссийском крае» й «Опыт словаря неправильностей в русской разговорной речи (преимущественно в Южной России)» В. Р. Долопчева. В останні 50 років з'являлися роботи вітчизняних авторів, у яких аналізувалися окремі лексичні, граматичні, фонетичні особливості текстів одеського дискурсу (Н. В. Бардіна, О. П. Барменкова, Л. М. Гукова, В. П. Дроздовський, О. А. Дубова, М. І. Зубов, Ю. О. Карпенко, В. О. Колесник, О. А. Колесников, А. А. Лучик, В. В. Лучик, Л. А. Семененко, О. І. Розанова, Л. О. Романець, О. К. Романова, Н. Г. Рядченко, Т. О. Туліна, Л. Ф. Фоміна, М. М. Харитоновна, О. І. Шаройко, В. Ф. Шишов і ін.). Лінгвістична одесика є об'єктом наукового вивчення у Німеччині (E. Wedel), Фінляндії (M. Vanhala-Anishevski, L. Siilin, I. Kabanen), Польщі, Швейцарії, Італії, США, Ізраїлі, Росії, Білорусі. Є праці, що містять суб'єктивні або помилкові висновки про неможливість установити будь-які закономірності виникнення та функціонування підсистемних явищ у РМО (О. Осташко, О. Стецюченко й ін.).

Наприкінці XX – на поч. XXI ст. зростає інтерес до вивчення мовних проблем регіонів і міст, спричинений урізноманітненням соціолінгвістичних ролей і юридичних статусів російської мови у пострадянських країнах. Успішно вивчаються окремі аспекти російського ММ: фонетичні особливості, використання діалектної лексики у мовленні городян, функціонування соціолектів, міське фразеотворення, топонімікон і ергонімікон міст, мовні

портрети городян – на мовленнєвому матеріалі В. Новгорода (Т. В. Шмельова), Елісти (З.С. Санджи-Гаряєва), Єкатеринбурга (Н.О. Купіна, І. В. Шаліна), Іжевська (Н.О. Прокуровська), Казані (А. Ф. Валєєва), Кірова (О. М. Федяніна), Магнітогорська (Б. Б. Максимов), Мінська (Г. М. Мезенко), Москви (В. С. Єлістратов), Омська (Н. О. Гайдамак, Б. І. Осипов, А. А. Юнаковська), Пермі (Т. І. Єрофєєва), Пскова (Т. Г. Нікітіна, О. І. Рогальова), С.-Петербурга (В. В. Колесов, Н. О. Синдаловський), Саратова (О. Б. Сиротиніна), Уфи (Н. В. Ісмагілова), деяких інших міст. Вчені України послідовно вивчають окремі аспекти російського мовлення Києва (Л. О. Кудрявцева, І. Г. Приходько, Н. П. Шумарова), міст Криму (Г. Ю. Богданович), російського й українського мовлення Черкас (Л. В. Корновенко, Л. І. Мацько), українського мовлення міст Донбасу (І. О. Кудрейко), Сум (І. І. Брага), Львова (Р. Кісь, О. Палінська), Кіровограда (Р. О. Ляшенко).

Незважаючи на певний інтерес сучасної науки до мовлення городян, у лінгвістиці немає комплексного дослідження особливостей реалізації російської мовної системи у полілінгвокультурному просторі міста. Міське мовлення розглядається як дискретне утворення, феномен, що складається з різних більш-менш самостійних ідіомів: літературного мовлення, просторіччя, міських койне, сленгів, жаргонів, аргю тощо. Розуміння феномену міського мовлення обмежується літературним мовленням або, навпаки, міським просторіччям, соціолектами. Отже, в Україні давно назріла потреба у комплексному вивченні лінгвальних і екстралінгвальних особливостей РМО та феномену одеської полілінгвокультурності. Дане дисертаційне дослідження має стати вагомим внеском у розвиток української урбанолінгвістики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію «Російське міське мовлення у полілінгвокультурному просторі Одеси» виконано у межах державної наукової теми кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова «Російська мова: функціонування одиниць мови у синхронії та діахронії», номер державної реєстрації 0111U005115.

Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 4 від 20.12.2011 р.) та бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» НАН України (протокол № 2 від 26.04.2012 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у виокремленні та систематизації лінгвальних і екстралінгвальних особливостей російського міського мовлення Одеси як функціонального типу російської мови, що сформувався в умовах полілінгвокультурного простору цього міста.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) виявити основоположні тенденції вивчення міського мовлення та його основних форм;
- 2) виробити комплексну методику дослідження російського міського мовлення, що функціонує у полілінгвокультурному просторі;

3) схарактеризувати напрямки міжмовної взаємодії й еволюції російського міського мовлення у полілінгвокультурному просторі Одеси;

4) визначити та систематизувати фонетичні, граматичні, лексичні та фразеологічні особливості російського мовлення у комунікативному просторі поліетнічного та полікультурного міста;

5) проаналізувати структуру та вміст денотативного макрокомпоненту у системі РМО;

6) з'ясувати й описати специфіку конотативного макрокомпоненту РМО, що функціонує у полілінгвокультурному просторі Одеси;

7) розглянути екстралінгвальні особливості виникнення та функціонування міських прецедентних феноменів, специфіку вираження ними загальної міської субкультури та культурних стереотипів окремого міста;

8) визначити ступінь впливу РМО на розвиток системи російської мови.

Об'єкт дослідження – російське міське мовлення Одеси.

Предмет дослідження – лінгвальні й екстралінгвальні особливості російського міського мовлення у полілінгвокультурному просторі Одеси.

Матеріал дослідження складає корпус із 13200 лексичних, фразеологічних, граматичних, фонетичних, просодичних одиниць, отриманих з різних джерел: писемних і усних текстів різних жанрів одеського міського дискурсу; зі словників відмінностей російського мовлення деяких полілінгвокультурних міст від стандартного російського мовлення (XIX – XXI ст.); тлумачних, двомовних словників, словників синонімів, омонімів; з тестових і анкетних відповідей, отриманих від 11630 одеситів (1,16 % мешканців) у процесі соціолінгвістичних опитувань; із записів розмов городян; з магнітофонних записів усного мовлення одеситів, різних за етнічною, віковою, гендерною ознаками (приблизно 12 годин записів мовлення 48 дикторів; записи зроблено у 1998 – 2010 р.р.); з офіційних статистичних звітів; архівних документів.

Методологічна основа дослідження – діалектичні положення про єдність і зв'язки синхронії та діахронії, мови й суспільства, структури і функції, форми і вмісту, співіснування й відокремленості, статичного і динамічного, а також гносеологічне положення про зв'язок теоретичного й емпіричного знання та вчення про загальний зв'язок фактів і явищ дійсності. Ключову роль у розвитку мови відіграють деякі антиномії, активне протистояння яких стимулює еволюцію мовних утворень, закономірностей і тенденцій, що діють у цих утвореннях: мовні антиномії системи і норми, регулярності й експресивності, коду і тексту.

Методи дослідження. Комплексність наукових дослідницьких методів, застосованих у роботі, зумовлена різноаспектністю досліджуваного матеріалу, широтою його хронологічних рамок, необхідністю використання поліпарадигмального підходу до його вивчення.

Вжитий у роботі метод емпіричного спостереження сприяє виокремленню специфічних рис РМО.

Для планомірного аналізу різноаспектних одесизмів, денотативного та конотативного макрокомпонентів РМО застосовано описовий метод.

Процедурами методів багатофакторного, компонентного, етимологічного, контекстно-ситуативного, словотвірного, контрастивного, концептуального аналізу з'ясовуються та визначаються лінгвальні й екстралінгвальні фактори формування, функціонування й еволюції феномену одеської полілінгвокультурності, одеської урбанотопонімії, систематизуються різноаспектні особливості РМО.

Статистичний метод допомагає вивченню мовної ситуації в Одесі та національно-культурних громадах міста у різні часи.

Метод кількісного аналізу уможливорює виявлення мовленнєвих пріоритетів одеситів у фонетиці, граматиці, лексиці, фразеології.

Методи лінгвістичного експерименту й інструментального аналізу фонозаписів текстів застосовано для визначення вимовних, інтонаційних і акцентуаційних варіантів у РМО, при вивченні денотативного та конотативного макрокомпонентів РМО, деяких граматичних одесизмів.

Збір даних оптимізується конкретними методами синхронічної соціолінгвістики: спостереження, включеного спостереження, усного інтерв'ю, тестування, анкетування, аналізу письмових джерел.

У рамках діахронії використані методики панельних і трендових досліджень для визначення етапів функціонування російської мови в Одесі та шляхів еволюції мовленнєвих пріоритетів у групах її мешканців з однаковими наборами соціальних характеристик.

За допомогою історико-описового методу відтворено елементи мовної ситуації Одеси на різних етапах її історії та визначено причини еволюції особливостей російського мовлення у полілінгвокультурному просторі Одеси.

Метод лінгвістичного моделювання було використано для виявлення й аналізу граматичних і фонетичних кореляцій, фразеологічних і граматичних контамінантів у РМО.

Наукова новизна одержаних у дисертації результатів полягає в тому, що в ній уперше виокремлено, описано та систематизовано лінгвальні й екстралінгвальні особливості РМО; встановлено причини та механізми виникнення й еволюції фонетичних, просодичних, лексичних, словотвірних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних одесизмів; визначено та схарактеризовано напрямки мовної взаємодії в історії розвитку полілінгвокультурного міста. Вперше встановлено та проаналізовано комплекс екстралінгвальних факторів феномену одеської полілінгвокультурності, що впливають на формування специфічних рис РМО (етнічний, економічний, соціальний, цивілізаційний, географічний, історико-хронологічний); з'ясовано механізми утворення та місце міських прецедентних феноменів у системі російської мови; визначено шляхи і роль впливу РМО на розвиток російської мови; вироблено та застосовано комплексну методику дослідження мов полілінгвокультурного міста.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в ній розроблено теоретичні засади репрезентації російського міського мовлення як функціонального типу російської мови; визначено принципи комплексної методики вивчення специфіки взаємодії між російською літературною мовою й іншими ідіомами міста; представлено теоретичне обґрунтування мовленнєвої структури мовної ситуації полілінгвокультурного міста, мотивованої екстра- й інтралінгвістичними факторами. На великому фактичному матеріалі у дослідженні розвиваються поняття мовної норми, диглосії, прецедентного феномену, локалізму. Результати роботи сприяють розвитку української урбанолінгвістики, ряду напрямків загального, порівняльно-типологічного, зіставного мовознавства, теорії міжкультурних комунікацій.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження. Отримані результати можуть використовуватися при вивченні різних аспектів сучасної російської мови, історії російської літературної мови, російської діалектології, соціолінгвістики та соціології, порівняльного та зіставного мовознавства, етнолінгвістики, дискурсології, когнітивної лінгвістики, теорії міжкультурних комунікацій, лінгвокультурології, жаргонології, культурної антропології, семіотики, лінгвостатистики. Лінгвістичні закономірності, встановлені у процесі дослідження, способи застосування науково-методичного інструментарію, перспективи вивчення мови міста сприятимуть подальшому відокремленню урбанолінгвістики у самостійний інтегративний науковий напрям на перетині урбанології та соціолінгвістики з основним предметом вивчення – міським мовленням. Досягнуті результати можуть застосовуватися у практиці роботи органів місцевого самоврядування, закладів освіти і культури, видавництва, ЗМІ.

Особистий внесок здобувача полягає в тому що всі результати дослідження отримано самостійно. У дисертації висвітлено власні ідеї автора, що дозволили розв'язати поставлені завдання. Теоретичні та методичні положення і висновки, представлені у роботі, сформульовані дисертантом особисто. Використані для підкріплення ідей здобувача концепції, положення, гіпотези інших авторів мають у дисертації відповідні посилання. З наукових праць автора дві статті, що входять до списку апробації, написано у співавторстві. У них дисертантові належить половина висловлених ідей і описаної інформації.

Апробація результатів дисертації, положень і висновків здійснювалася у навчальних курсах для студентів-філологів «Російська мова у соціолінгвістичному аспекті» (2002 – 2012); «Російське країнознавство» (2010); спецкурсі «Мовна ситуація у місті Одесі: минуле та сучасне» (2003 – 2008); спецсемінарі «Мова міста та проблеми міжкультурної комунікації» (2009 – 2013); у навчальних діалектологічній і мовленнєвій практиках (1992 – 2013); у циклі з 80 телепередач авторської програми В.В. Шаповалової «Пара слов за...» на 4 каналах одеського телебачення (2004 – 2008); у доповідях на 77 наукових зібраннях різних рівнів (1994 – 2013). Серед них міжнародні наукові та науково-практичні конференції: "Польсько-східнослов'янські культурні взаємини" (Жешув, 1994); "Актуальні проблеми менталінгвістики", I, III

(Черкаси, 1999, 2003); "Мова освіти і творення мови" (В. Новгород, Росія, 2000); "Русистика і сучасність", III – XV (Жешув, Одеса, С.-Петербург, Рига, 2000 – 2012); "Мова і культура", X – XV (Київ, 2001 – 2006); "Срібний вік: діалог культур", I, II (Одеса, 2002, 2006); "Актуальні проблеми вербальної комунікації: мова і суспільство" (Київ, 2003); "Проблеми прикладної лінгвістики", I – IV (Одеса, 2003 – 2010); "О.С. Пушкін і світовий літературний процес" (Одеса, 2004); "Одеса і єврейська цивілізація", III, VII (Одеса, 2004, 2008); «Російська мова у полікультурному світі», II – VII (Ялта, 2008 – 2013); "Українська соціолінгвістика початку XXI ст.: напрямки, досягнення, перспективи" (Київ, 2010); «Діалог культур у поліетнічному світі», IX (Сімферополь, 2011); «Російська мова і література: Проблеми вивчення та викладання», VI (Київ, 2011); IV міжнародний конгрес україністів (Одеса, 1999); III міжнародний конгрес дослідників російської мови (Москва, 2007); VI Кирило-Мефодіївська конференція (Одеса, 2000); Регіональна конференція "Міжетнічна взаємодія як інструмент стабілізації суспільства" (Одеса, 2003); міжнародні V слов'янські читання (Кишинів, 2008); Карпенківські читання, I – III (Одеса, 2010 – 2012); Шмельовські читання, VII, VIII, X (Москва, 2006, 2008, 2012); I всеукраїнський соціолінгвістичний семінар (Львів, 2004); Міжнародний круглий стіл "Причорноморський діалог" (Одеса, 2000); Всеукраїнський круглий стіл "Проблеми збереження і розвитку грецької мови ... на півдні України" (Одеса, 2008); інші наукові зібрання.

Матеріали і висновки дисертації обговорювалися на розширеному засіданні кафедри російської мови ОНУ ім. І. І. Мечникова (Одеса, 2012) і на засіданні відділу російської мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (Київ, 2013).

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційного дослідження викладено в індивідуальній монографії «Російське мовлення Одеси» (28,80 д.а., Одеса, 2004) і 72 інших публікаціях у вітчизняних і зарубіжних наукових збірниках статей і тез. З них 27 – статті у виданнях, затверджених МОН України як фахові, 11 – статті у зарубіжних наукових виданнях, 34 – наукові публікації у вітчизняних (26) і зарубіжних (8) наукових виданнях, що є додатковою апробацією дослідження.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списків використаних джерел (697 позицій), лексикографічних джерел (93 позиції), джерел фактологічного матеріалу (158 позицій), трьох додатків. Додатки містять таблиці та рисунки, що відображають на основі офіційних даних процеси формування та розвитку полілінгвокультурного простору міста Одеси; зразки інтонограм і спектрограм фрагментів мовлення дикторів-одеситів, отримані за допомогою комп'ютерної програми інтонографічного та спектрального аналізу мовлення PRAAT; додатковий корпус прикладів і спостережень на підтвердження висунутих у роботі положень. Загальний обсяг дисертації – 595 сторінок; обсяг основного тексту – 419 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано стан її наукового вивчення, вказано об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, його методику, джерельну базу, наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про їх апробацію.

Розділ I “Теоретико-методологічні принципи вивчення міського мовлення у лінгвістиці” має чотири підрозділи, у яких описано історію вивчення міського мовлення у мовознавстві (I. 1), представлено покладені в основу дослідження теоретичні положення (I. 2), показано шляхи формування феномену одеської полілінгвокультурності (I. 3), запропоновано методику комплексного дослідження російського міського мовлення у полілінгвокультурному місті (I. 4).

До вивчення проблем міського мовлення у вітчизняній і зарубіжній науці застосовувалися різні підходи. Це сприяло еволюції поглядів науковців на сам об'єкт дослідження. Так, у XIX – на поч. XX ст. лінгвісти у відповідності до вимог порівняльно-історичного методу характеризували особливості ММ за діалектними рисами, які зберігалися у вихідців з певних діалектних зон. Російське мовлення полілінгвокультурних міст вважалося безсистемною сумішшю російської літературної мови (далі – РЛМ) та «чистого» сільського діалекту, строкатим набором порушень мовних норм в умовах мозаїчного проживання носіїв споріднених і неспоріднених з російською мов і впливу цих мов на російську. Порушення у гомогенному мовному або діалектному ареалі розцінювалися як негативне тимчасове явище, до якого не варто ставитися серйозно. Пріоритет системно-структурної наукової парадигми проявився в тому, що основною метою урбанолінгвістів у XX ст. стало створення лінгвістично орієнтованих моделей міста. Мова міста представлялася як сукупність субкодів єдиного мовного коду, як реалізація полікомпонентних мовних ситуацій. 1920-і – 1930-і роки – часи плідного вивчення впливу ММ на формування та розвиток норм російської літературної мови (В. В. Виноградов); теорії і практики міського мовного побуту (Б. О. Ларін); системи міських арго, жаргонів, спеціальних мов, міських говірок, механізмів їх взаємодії і впливу на літературну мову (Є. Д. Поліванов, В. М. Жирмунський, О. Горбач); білінгвізму і полілінгвізму городян.

Наслідком відновлення в СРСР урбанолінгвістичного напрямку соціолінгвістичних досліджень стало визнання у 1960-і роки регіональних варіантів російської літературної вимови (З. М. Альмухамедова, С. С. Висотський, М. В. Панов, Н. Б. Парікова, К. І. Чуркіна). У 1970-і – 1980-і конкретизуються напрямки теоретичного вивчення міського мовлення (О. П. Єрмакова, А. Ф. Журавльов, О. А. Земська, В. В. Іванов, Л. А. Капанадзе, О. В. Красильникова, Ю. М. Лотман, Т. С. Морозова, Т. Є. Помикалова й ін.). Окремі напрямки вивчення ММ у цей період активно розвиваються за кордоном (J. A. Drake, B. Dunaj, M. Gruchmanowa, M. Kamińska, W. Labov, R. I. McDavid, V. Patraš, L. Pederson, I. Seiffert-Nauka, B. Wiczorkiewicz і ін.). Системно-структурні підходи зумовили початок процесу інвентаризації й

аналізу територіально й/або соціально орієнтованих лексичних, фразеологічних, словотвірних, фонетичних, граматичних засобів російських міських койне.

Місто – дуалістичний об'єктно-суб'єктний феномен; отже, досить органічним є використання у вивченні ММ методів і прийомів антропоцентричної наукової парадигми. Представникам московської й уральської шкіл належать перші досягнення у дослідженні мовної особистості городянина у комунікативному, лінгвокультурологічному, когнітивному, концептуальному, психо- та менталінгвістичному аспектах (Л. О. Грузберг, М. В. Китайгородська, Н. О. Купіна, В. Д. Лютикова, Н. М. Розанова, І. В. Шаліна й ін.). Актуальними напрямками лінгвістичної урбанорусистики є мовне та діалектне контактування у місті; мовна практика та соціальні ролі городян; мова міста і політичні процеси; ідіоми міста та їх місце у мовному просторі світу, країни, регіону; мовне портретування міст на певних хронологічних зрізах; мова міста та її роль у літературі, мистецтві, ЗМІ; міський дискурс і прецедентні феномени.

В дисертації (І.2) виведено *структуру міського мовлення* як цілісного територіально-соціального ідіома. Описано поняття койне й історію вивчення його різновидів (Л. І. Баранникова, М. М. Гухман, А. В. Десницька), інших наддіалектних формувань.

Ядро ММ становить міське койне як загальноновживаний ідіом мешканців певного міста. На периферії ММ знаходяться соціолекти, бо їх уживають кількісно обмежені соціальні групи користувачів.

Розуміння норми не як аналога кодифікації, а як соціально схваленого правила, об'єктивованого реальною мовленнєвою практикою (Р. І. Аванесов, К. С. Горбачевич), дозволяє виокремлювати узуальні регіональні мовленнєві норми РЛМ, у тому числі одеську регіональну мовленнєву норму, яка становить ядро одеського міського койне (далі – ОМК). Норма міського койне мінлива та варіативна, що зумовлює можливість виокремлення на певному хронологічному відрізку регулярних і нерегулярних підсистемних явищ, фактів, одиниць. Регулярними серед підсистемних є найбільш частотні факти. Регулярні відхилення від літературної норми у ММ створюють певний мовний колорит міста, окреслюють контури його лінгвістичного портрету.

Мова великого міста впливає на формування регіолектів і створює прецедент їх наукового вивчення (О. С. Герд, Л. О. Грузберг, О. В. Єрофеева, Н. О. Кир'янова, М. М. Молчанова, В. І. Трубинський, Н. В. Хорошева й ін.).

У процесі дослідження *феномену полілінгвокультурності в міському мовленні Одеси* (І.3) у роботі описано етномовний ландшафт Одеси на різних етапах її історії; виокремлені, систематизовані та схарактеризовані періоди формування та функціонування цього феномену.

1790-і – 1820-і – період формування феномену полілінгвокультурності Одеси та вибору російської мови пріоритетним системним орієнтиром ОМК.

1830-і – 1890-і – період розвитку ОМК як домінантної складової частини РМО. Одночасно у Російській імперії зростає соціальна мобільність російської мови й обмежуються функції інших мов.

1900-і – 1930-і – період активного вкорінення одесизмів у російське жаргонізоване мовлення, загальноживане просторіччя та РЛМ. Настає усвідомлення норм РМО як одеської регіональної мовленнєвої норми.

1940-і – 1980-і – період функціонального згасання ОМК. Міське койне, яке не стало основою російської літературної мови, але істотно вплинуло на зміну її норм, імплантувавши у неї на попередньому етапі велику кількість денотативно і конотативно необхідних одиниць, піддалося зворотному впливу РЛМ і функціональному згасанню.

З 1990-х років – період поновлення РМО під впливом соціолектів перехідного періоду 1990-х – 2000-х, української мови, ідіолектів ключових комунікаторів. Процес поновлення спричинено збереженням феномену одеської полілінгвокультурності та його функціонуванням в умовах активізації з 1980-х років відцентрових суспільних процесів.

Основними принципами *методики комплексного дослідження російського міського мовлення Одеси* (І. 4) є інтегративність, системність, універсальність, поліпарадигмальність, практична спрямованість, корелятивність із дослідницькими моделями та процедурами вивчення інших соціальних явищ. Ця методика поєднує загальнонаукові дослідницькі методи аналізу і синтезу з методами, що виокремилися у процесі використання порівняльно-історичного, системно-структурного й антропоцентричного підходів у лінгвістичних і екстралінгвістичних студіях.

Удосконалено методику дослідження ретроспективних синхронних зрізів. Показано, як при вивченні соціальної природи урбанізмів можна оптимізувати функціональну методику, поєднуючи її з системно-структурною та піддаючи матеріал аналізу з точки зору його лінгвістичної, культурної, соціальної, ідіостилістичної, географічної, хронологічної специфіки.

З метою отримання достовірних результатів використано деякі процедури лінгвостатистичного методу в поєднанні з параметричним аналізом. Так, процедура вибору дизайну статистичного дослідження РМО зумовила використання понять генеральної сукупності; репрезентативної, кластерної, некоректної виборки; рівня статистичної значимості; довірчих імовірностей; відносного відхилення; відносної помилки; критерію χ^2 -квадрат; коефіцієнтів взаємної спряженості Бернуллі і Чупрова; деяких інших. Було введено коефіцієнти обчислення коректної та некоректної репрезентативної вибірки й індекс виправлення помилки цих обчислень.

Розділ II “Фонетичні особливості російського міського мовлення у полілінгвокультурному просторі Одеси” присвячений дослідженню артикуляційних, акцентуаційних і інтонаційних особливостей РМО. Тут визначені причини варіативності та тенденції розвитку систем вокалізму (II. 1), консонантизму (II. 2), просодії (акцентуації й інтонації) (II. 3) у РМО; виокремлені та систематизовані особливості реалізації цих систем на різних етапах функціонування РМО та встановлені лінгвальні й екстралінгвальні фактори формування й еволюції фонетичної специфіки РМО.

Основні особливості системи вокалізму РМО виявляються у процесах артикуляційного зближення [ы] й [и] (П. 1.1); виникнення та функціонування висхідної дифтонгоїдності наголошених голосних (П. 1.2); редукції ненаголошених голосних (П. 1.3) і додаткової вокалізації (П. 1.4).

Артикуляційне зближення [ы] й [и] виявляється у просуненні [ы] вперед до [и] та відтягуванні [и] назад до [ы] між приголосними після губних [п]/[п'], [б]/[б'], [ф]/[ф'], [в]/[в'], [м]/[м'], язикових щілинних двофокусних [ш] і [ж], язикового проривного дрижачого [р]/[р'] і м'якої проривної афrikати [ц]. Встановлено, що повне змішування [ы]/[и] позиційно обмежене: найчастіше воно спостерігається після [р]/[р'] наприкінці слова або перед голосним. Пор.: *Эти опто́[в'І:] цены дорó[ж'І] тех, котó[р'и:] в рознице* [2006, ж. 74 р.]. *[Клда́] ста́[р'и:]* – *это уже не [ж'Із'н']*, а *[м'І]тарство* [2001, ч. 82 р.]. При звуженні та підвищенні [ы] артикуляційно наближається переважно до стандартного українського неогубленого ненапруженого переднього високо-середнього [и] ([I]). До цього ж звука наближається [и] ([i]) при протилежному процесі. Артикуляційне зближення [ы] й [и] супроводжується напівпом'якшенням попереднього твердого та напівствердінням попереднього м'якого приголосного. Про високу активність цього процесу у 2-й пол. ХІХ – 1-й пол. ХХ ст. свідчать численні письмові фіксації, зауваження сучасників, прецедентність позиційної варіативності [ы]/[и] у РМО, нерегулярне вживання такої вимови корінними одеситами, зайнятими здебільшого в негуманітарних сферах діяльності.

Висхідна Ы-, У- й И-образна дифтонгоїдність наголошених голосних розвинулася зі східнослов'янської архаїчної дифтонгічної діалектної вимови завдяки сприятливому контактуванню російського мовлення з мовленням більш високого ступеня артикуляційної напруженості, притаманного носіям мов балканського ареалу, їдиш, німецької, італійської, французької. У 1-й пол. ХІХ ст. дифтонгоїдна вимова соціалізувалася та набула протилежних оцінок від вищих (негативні) та нижчих (позитивні) верств міської громади. Наголошена висхідна дифтонгоїдність (НВД) з ХІХ ст. сприймається як одеський гіперурбанізм. При такій вимові наголошений звук має тривалішу екскурсію, ніж передбачено літературною нормою: 45 мс - 65 мс замість 20 - 50 мс. Висхідні дифтонгоїди після твердих приголосних мають призвук [ʙ^h] в екскурсії неогублених голосних і зрідка огубленого [y], призвук [ʏ^y] в екскурсії огубленого [ó], а після м'яких і напівпом'якшених приголосних призвук [ʏ^h] в екскурсії неогублених голосних і огубленого [y] та призвук [ʏ^y] в екскурсії огубленого [ó]. Ці призвуки довші перед огубленими, бо перехід від екскурсії до витримки при артикуляції звука у цій позиції триваліший завдяки затратам часу для зміни позиції губ. Напр.: *Ты се[б^há] n[л^yó]хо ве[д^hó]шь* (15.09.2001, ч. 52 р.). *О[н^há] [н^há]шего [в^yó]зраста, [й^hэ]ле но[у^há]ми дрыгает, а [з^hу]бы [м^yó]же [х^yó]чет с[в^hэ]тлые* (24.10.2001, ж. 71 р.). Польове вивчення НВД свідчить про її фіксацію у мовленні 31 % одеситів, проте регулярність її реалізації у різних позиціях неоднакова. Найчастіше висхідні дифтонгоїди виникають на базі огублених голосних після всіх губних і язикових [р]/[р'], [л]/[л'], [д]/[д'], [т]/[т'], [ж]/[ж'], [ш]/[ш'] перед приголосним або в

абсолютному кінці слова, найрідше – на базі неогублених [а] й [э] після язових (6 % опитаних).

Регулярні відхилення від літературної норми набула у РМО підсистема редукції ненаголошених голосних. За допомогою інструментального аналізу встановлено варіантність у РМО [о]- й [а]-редукції, [э]-редукції, [и]- й [ы]-редукції, [у]-редукції та частотність використання цих варіантів. Редукція I-го ступеня відбувається у переднаголошених і післянаголошених позиціях, крім закритого кінцевого складу, де варіюються редуквані I-го та II-го ступеня. Найчастотнішим є варіант твердорядної редукції ненаголошених [о] й [а], при якому після твердих приголосних, крім позиції прикритого кінця слова, замість [о] або [а] вимовляється звук з частотою коливань від 840 Гц до 900 Гц, тобто [Λ], оскільки частота коливань [ь] не перевищує 700 Гц (*з[ΛлΛ]ва, [ΛстΛ]нов[кΛ]*). При твердорядній [э]-редукції 55 % дикторів «[ы]кають» (*у[ы]на*); 45 % «[э]кають» (*[э]таж; каж[э]тсЯ*). Варіантами м'якорядної [э]-редукції є «ікання» й «екання» після м'якого та напівпом'якшеного приголосного (*[м'ул'у]визор – [м'э"л'э"визор*). Стандартна формула позиційної редукції голосних, що є схемою розподілу мовленнєвої енергії у фонетичному слові у РЛМ, за О.О. Потєбнею, – 1(2)2311(2). У РМО, за нашими спостереженнями, – 22321(2). Виявлені розбіжності спричинюють уповільнення темпу та більш плавну просодію РМО порівняно з російським мовленням материка.

Основні особливості системи консонантизму РМО виявляються у процесах напівпом'якшення ряду приголосних у певних позиціях (II.2.1); розширення полів фонем /в/, /в'/ (II.2.2) і /г/ (II.2.3); у тенденціях до уніфікації фонем /р/, /р'/ (II.2.4) і до виникнення або втрати епентетичного [й] (II.2.5); у використанні периферійних артикуляційних варіантів деяких звукосполучень і звуків (II.2.6); у тенденції до фонетико-граматичного вирівнювання деяких чергувань приголосних (II.2.7). Специфічні риси системи приголосних РМО зумовлені насамперед контактами російської мови з мовами, артикуляційно більш напруженими, ніж російська, і тими мовами, у яких відсутня або набагато слабша за російську фонематична опозиція твердих і м'яких приголосних. Постійно й істотно на російську консонантну систему у РМО впливає українська мова; у різні часи істотно впливали також грецька, італійська, їдиш, французька та південноруські діалекти.

У РМО функціонують напівпом'якшені алофони [б'], [п'], [в'], [ф'], [м'], [ж'], [ш'], [γ'], [г'], [к'], [х'], [ц'], [р'] ряду твердих і м'яких приголосних фонем. Перелік цих звуків близький до переліку напівпом'якшених українських приголосних. Пор.: *мысль* [м'Ысл' / м'Ысл' / м'Ысл'] – *миска* [м'ЫскΛ / м'ЫскΛ / м'ЫскΛ]; *живот* [ж'Ив'ót / ж'Ив'ót]. У друкованих текстах: *Зеньки я ему вицарапаю...* (В. Жаботинський). *Мяса нет, рыбы нет!* (Часопис «Одесса», 1996). Довше, ніж у російськомовному материка, зберігається стара орфоепічна норма, за якою була відсутня палаталізація зубних приголосних перед [э] у запозичених словах. Напр.: *Дядя Яша подошёл к нам, “пионэрам”* (М. Пойзнер). *Бутэроброд* (Напис на мимоході, 2002). – *Где ты читал? – В прэссе* (Рекламна листівка, 2003). Варіант твердого вимовляння [д] у слові *Одесса* з 1970-х років

у МКС одеситів має конотативне значення ‘чужий’. До сер. ХХ ст. у РМО регулярно не пом’якшувався [б] перед [э] в автохтонному префіксі *без-*(*бес-*) і у прийменнику *без*. Префіксальний і прийменниковий [э] наголошується. Пор.: *беспошлинный* [б’и^эсп’ошл’ин:ы] – [б^(б’э)сп’ошл’ин:ы]; *без ничего* [б’и^эн’ич’и’в’о] – [б^(б’э)з н’ич’ив’о]. На письмі ця вимовна риса прихована. Експеримент 2008 р. виявив, що 38 % одеситів у контрастному *без* і прийменнику *без* у неповному реченні вимовляють твердий [б] і наголошений [э] (*Этот виноград с косточкой или бе'з? Бе'з вариантов*).

У РМО, крім 4 шумних алофонів фонем /в/ і /в’/: [в], [в’], [ф], [ф’] (Русская грамматика-80), наявні також периферійні й архаїчні для РЛМ сонорні алофони [w], [w’], [w’], [ў], [у], напівпом’якшені шумні [в’], [ф’] і нульовий алофон Ø. Це наслідок впливу української мови та ряду південноруських говорів зі збереженням сонорності /в/ і /в’/. Лінгвогеографічно Одеса знаходиться у зоні перетину мовних ареалів з домінуванням різних варіантів фонем /г/. Формування та розвиток полілінгвокультурного простору Одеси супроводжується функціонуванням у РМО варіантів фонем /г/: проривного [г], фрикативного [γ] та фарингального [h] – і їх алофонів. Експеримент 2007 р. показав, що у сучасному РМО ці варіанти вживані. Пор.: *но[г]а / но[γ]а / но[h]а – но[г’]и / но[γ’]и / но[h’]и – но[к] / но[х]*. Фарингальний [h]-варіант має лише тверді алофони [h] і [x]; глухий алофон [x] – спільний для [γ]- і [h]-варіантів. У РМО відбувається диглосне вживання літературних і койнезованих варіантів вимови /г/ у різних комунікативних ситуаціях.

До II-ї пол. ХХ ст. провідною у РМО під впливом української, новогрецької, їдиш, італійської, французької мов була тенденція виникнення епентетичного [й] між губними та сонорними приголосними і голосними, а також в інтервокальній позиції. Напр.: *Этот период остался у многих в пам’яти под названием “тарифного затмения”...* (Газета «Морьяк», 3.07.1922). *Ш-ш-ш-, тихо-тихо-тихо, уже все спьят, нельзя плакать* (Л. Утьосов). *Шё вы мне так часто звоньтите?..* (О. Айзенберг) *Одесские “идиёты” всё-таки отличались от своих неодесских собратьев и сосестёр* (М. Пойзнер). У 1960-і р.р. ця особливість стає нерегулярною; зараз це один із засобів стилізації мовлення старих одеситів. У сучасній РМО активності набув протилежний процес утрати [й] у позиції після приголосного перед голосним (*Солнце ... в милён раз больше земли* (Л. Кармен). *Мы до войны жили на Рше[л’м’э]вской* (2002, ж. 73 г.). [В’и]зыкознании важна хронология меж[жы]зыковых связей (2010, ж. 20 л.). Дейотовану вимову на естраді вживають як засіб стилізації сучасного мовлення (*Объединить... [Лб’ид’ин’йт’]* (О. Філімонов, Джентльмен-шоу, 2000)). Спрощувальна тенденція до дейотації є наслідком загального для російської мови процесу переходу від більш напруженої до менш напруженої артикуляційної мовленнєвої бази.

До сер. ХХ ст. у РМО домінував варіант вимови Щ і буквосполучень СЧ, ЗЧ і ЖЧ як [ш’ч’]: *сы[ш’ч’]ик; изво[ш’ч’]ик; ве[ш’ч’]и* (Зі старих аудіозаписів). Зараз так вимовляють нерідко з метою стилізації старої вимови: *Почём счас [ш’ч’]ас на Привозе маслины?* (І. Митрофанов). *Меня уже “упаковали”?* *СЧАС!* (М. Пойзнер). До 87 % одеситів орієнтується на варіант [ш’:]. До 75 %

одеситів зараз вимовляє ЧТ як [шт], у швидкому розмовному мовленні проривний [т] втрачається (*Шоб* им уже тушило в голове (М. Пойзнер)). Проте графікалізований варіант вимови [ч'т], що корелює у просторіччі з напівпом'якшеною вимовою [ш'], представлено у 28 % дикторів-респондентів з вищою освітою старше 40 років: *И [ч'т'о] же тебе помешало жениться?* (1999, ч. 48 р., актор). *А [ч'т'о] мы видим на самом деле?* (2013, ч. 62 р., професор-психолог). Пор.: *Шё ж вы нас держите в дверях? Мы специально с фронта приехали, шёб вас повидать* (Л. Славін). ЧН як [шн] найбільше одеситів (71 %) вимовляє у слові *конечно*. У менш частотних словах переважає графікалізована вимова [ч'н]: від 89 % до 98 %: *булочная, достаточно, горчичник, закусовая* тощо.

У просодії РМО (П.3) є риси, які акцентуаційно (П.3.1) й інтонаційно (П.3.2) відрізняють її від просодичної норми російської літературної мови.

На російській літературній (четвертий) тип словесного наголосу у РМО впливають другий і третій акцентологічні типи. Цей вплив виявляється, головним чином, у дієслівних формах, в акцентних парадигмах яких діє тенденція до відтягування наголосу вперед:

– у дієсловах минулого часу однини жін. та сер. роду, в безособових дієсловах (з метатонією «флексія → основа»), чол. роду (з метатоніями «суфікс → корінь», «корінь → префікс») (*Ты уже засвёрлил отверстия?* (ч. 52 р.); *пóняла, взя́ла, взялось, прóдал, пóжила, пóжил, сбы́лось*);

– у пасивних дієприкметниках минулого часу з метатоніями «флексія → основа», «корінь → префікс», «суфікс → корінь» (*сбóздана, снёсено, свёзено, расцёнены, провёдено, прбигранный, развёденный*);

– в інфінітиві з метатонією «суфікс → корінь» (*иньóрять, разгрáфить*).

Як правильні такі форми обирали від 26 % до 92 % респондентів.

В акцентних парадигмах іменників діє вторинна тенденція до відтягування наголосу назад: *на пóле, по úху, за зóму, на мóре; разы́, роскошá*. Такі форми як правильні у 2010 р. визначили від 36 % до 92 % респондентів. Метатонія «основа → флексія» в іменниках поширена у професійному мовленні: *соусá, блюда́, жилá [= дріт], вызова́, офицера́, итурманá, мичманá* тощо.

На перенесення наголосу в топонімах-прикметниках ближче до флексії або на флексію у РМО впливає загальна тенденція до такої метатонії у сучасній російській мові. Напр., у назвах одеських вулиць: не *Гáванная, а Гавáнная; не *Гóспитальная, а Гоститáльная; не *Сéгедская, а Сегéдская; не *Тира́спольская, а Тираспóльская; як *Примóрская*, так і *Приморскáя*.

Однією з основних причин ефекту співучості РМО є те, що в ньому словесний і фразовий наголос зазвичай має циркумфлексний рефлекс низхідно-висхідного типу. Фразовий наголос може реалізуватися окремо від словесного при виділенні префіксів, що містять антонімічні значення у рамках конкретного дискурсу (*Короче, перспективы самые Н'Езамáнчивые* (М. Пойзнер). *У меня плохая зрительная память... Зато у меня очень хорошая ПР'Езрительная память* (М. Пойзнер). *Настраивайте себя не только на д'ожить, но и на п'ережить это время* (ж. 73 р., 2011).

Основними інтонаційними особливостями РМО, що відрізняють його від стандартної реалізації російської інтонаційної системи, є:

1) тяжіння до диглосного використання інтонаційних конструкцій певних типів (ІК-6, ІК-4, ІК-3 нерідко використовуються замість ІК-1 у нейтральних реалізаціях розповідних висловлювань; пріоритетний тип нейтральних реалізацій питальних висловлювань у РМО – ІК-4, спонукальних – ІК-6; в емоційно забарвлених модальних реалізаціях ІК-7 нерідко замінюється біцентровою ІК-5);

2) утворення ІК дифузного типу у випадках, не передбачених російським мовним стандартом (ІК-4⁵, ІК-5⁴, ІК-5²);

3) уповільнення темпу мовлення, яке спричинюється подовженням у 1,3 – 2 рази звучання наголошених голосних у порівнянні зі стандартною вимовою, слабшою редукацією ненаголошених, заміною у ряді позицій моноцентрових типів ІК біцентровими (ІК-5², ІК-4⁴).

Інтонаційні пріоритети РМО впливають на формування та збереження певного ментально-кондуїтивного стереотипу одесита. Так, тяжіння до ІК-6 репрезентує одесита як людину життєрадісну, невгамовну, до ІК-4 – як людину з високим почуттям гідності, до ІК-5 – як людину з іронічним світосприйняттям.

Розділ III “Лексико-фразеологічна система російського міського мовлення Одеси” присвячено вивченню питання виникнення та функціонування лексичних і фразеологічних одесизмів, які генерують історико-культурний, геосоціальний, етнічний і біоекологічний коди Одеси, відбиваючи основні риси міської субкультури, що склалася у полілінгвокультурному просторі. Проаналізовано денотативну та конотативну специфіку лексичних і фразеологічних одесизмів, способи її визначення у комунікативному просторі Одеси; введено поняття міського прецедентного феномену (МПФ), розкрито роль МПФ у мові.

Денотативний і конотативний рівні російського міського мовлення Одеси формуються як сукупності семантичних ознак, що відбивають структурування лексичної та фразеологічної парадигм даного ідіома за типами переданої інформації. Денотативний і конотативний рівні РМО як ідіома представлені *макрокомпонентами* – сукупностями лексичних і фразеологічних одиниць, об'єднаних родовими семами, – і *мікрокомпонентами* – сукупностями лексичних і фразеологічних одиниць, об'єднаних видовими семами. Регіональна специфіка денотативного та конотативного значень локалізмів пов'язана зі здатністю мовного мислення людини обробляти та відображати не тільки стандартну, а й регіонально марковану об'єктивну та суб'єктивну реальність.

Специфіка денотативного рівня РМО, що відрізняє його від стандартів денотативного рівня російської літературної мови, полягає у наявності особливої предметно-понятійної або суто понятійної інформації, що відбиває позамовні об'єктивні та суб'єктивні реалії одеської міської дійсності. Специфіка конотативного рівня виявляється у наявності особливостей ставлення учасників

одеського дискурсу до предметів номінації та нехарактерних або периферійних для стандартного російського мовлення емоцій і оцінок певного денотата.

Одиниці, що акумулюють одеську підсистемну семантичну специфіку, систематизовано у чотирьох макрокомпонентах, що взаємодіють між собою: етнічному, економіко-соціальному, географічному й урбаністичному.

В *етнічному макрокомпоненті* лексико-фразеологічної системи РМО (ІІІ. 1) найпоплідовніше в усіх сферах і стилях комунікації виявляється український мікрокомпонент (ІІІ. 1.1). Українізми вживають представники різних національних груп, оскільки в умовах близькоспорідненого білінгвізму активно реалізується україномовний адстрат. Тотожність конотативного макрокомпонента зазвичай вказує на ненавмисне використання українізмів; відсутність тотожності – на навмисне їх використання, спрямоване на посилення емоційної й / або оцінної доміанти денотата. Регулярним у РМО є:

– вживання у розмовному мовленні та художній літературі конотативно нейтральних і конотативно забарвлених українізмів з архісемами 'установа', 'людина', 'побут', 'праця', 'їжа', 'тварина', 'рослина', деякими іншими (*рада, чумак, ударовец, сырники, макитра, пампушки, буряк, кабак, бандура, Месяц* і под.);

– використання українізмів для емоційного забарвлення мовлення (*д'їхать, ховаться, пан, майно, клумак, шпак, смитьє, смачно, трошки, нема* і т.ін.);

– висока продуктивність демінутивів (*Ма-амочка, ты бедняжечка, – говорит Тосик* (В. Інбер). *Старик ... громко, с упрёком, с угрозой* сказав: – *Вы! Гражданинчики!* (А. Львов)).

Фразеологічні українізми у РМО зазвичай містять приховану сему 'український'. Вони відтворюються у РМО цілком або частково у контамінованих фразеогібридах. Їх етнічна маркованість здійснюється лексичним і граматичним способами. Напр.: *кисло в борщ* = "все одно"; *вкладывать весь сыр в один вареник* = "викласти одразу всі секрети"; *Зайду другим разом* (І. Бабель) [*іншим разом*]; *Это вы на меня кидаете намёк?* (В. Смирнов) ["кидати натяк" + "бросать намёк"] тощо.

Єврейський мікрокомпонент (ІІІ. 1.2) обмежений одеським і єврейським дискурсами, просторіччям і соціолектним мовленням. У художньому мовленні вживаються їдишизми та гебраїзми багатьох груп лексики і фразеології з метою достовірної передачі комунікативних особливостей одеського дискурсу (*Євреї, нужен минен!* (Л. Утьосов) [*миньян* < івр. מניין – традиція свідчити у синагозі молитву мінімум десяти чоловікам]. *Малхамузы – жидовские повозочки без рессор...* (К. Скальковський) [*малхамувес* < івр. מלך המות – "янгол смерті"]. *Ша, родной, ша, не нервничай* (С. Милошевич) [< ід. שא]. *Мужчина в 50 лет – это ещё почти мальчик, цимес...* (А. Львов) [< ід. צימעס – солодка страва з моркви та меду]. Їдишизми та гебраїзми мають російські еквіваленти, проте виражають більш сильні оцінки денотата й емоції мовців. Семантична структура таких слів піддається розмиванню, семантичним зрушенням, редукції, утворенню нових лексико-семантичних парадигм, помилковим етимологічним зближенням і трансформаціям; денотативні та конотативні макрокомпоненти значень розширюються; етнічна сема 'єврейський' поступово стирається. Напр.: *Он*

пришёл до нас голый и босый, как самый последний **фуцэн** в Одессе! (І. Митрофанов). *Пуцн* (*пуцэн, фуцн, фуцэн*) < їд. פּוּצֶן [пуцн] – "прикрашати", "чистити" > "красавець", "модник", "піжон". Під впливом паронімічного *капцян* < їд. קאַפּצאַן < гебр. קבצן [кабцн] = "жебрак" *пуцн* і його фонетичні варіанти набули протилежних значень, еквівалентних рос. *оборванець, босяк, нищий, бомж*. Маркери імпліцитно вираженого єврейського мікрокомпонента бувають лексичними, граматичними й екстралінгвальними. Пор.: ...*Еврейское казачество* [= "євреї-емігранти"] *восстало...* (М. Пойзнер). *Живите хоть ещё сто лет вперёд...* (С. Донська) [їд. הונדערט יאָרן פּאַרײַס [húндерт йорн форойс]]. *Я не хочу вас, как невеста не хочет прыщей на голове* (І. Бабель) [в основі – єврейська традиція голити наречену]. *С "пятой графой" в "Вышку"?* (М. Пойзнер) [иметь пятую графу = "бути євреєм"; в основі – прихований антисемітизм].

Італійський мікрокомпонент (ІІІ. 1.4) містить одиниці кількох професійних і корпоративних дискурсів; прихована сема 'одеський' у семантичних структурах деяких одиниць виявляється в історичній ретроспективі. Напр.: *Голоса капитана, матросов и заунывное рабочих: "Вира помалу, майна, банда"* (Л. Кармен) [іт. *vira!* – "крути (лебідку)", "піднімай"; іт. *maina!* – "спускай (вітрила)"; *bánda!* – "відводи вбік" < *banda*¹ – "бік", "край", (морськ.) "борт"]. ...*Третий взвешивал на скáндале какой-то продукт* (О. Рабинович) [іт. *scandaglio* – "перевірка"; пристрій для перевірки якості зернової тари, одеський винахід]. ...*Близость черты порто-франко, моря, вокзала, "Привоза" формировали нравы, обычаи, традиции...* (Р. Александров) [іт. *porto franco* – "вільний порт"].

Грецький (ІІІ. 1.3) і східнороманський (ІІІ. 1.6) мікрокомпоненти проявляються у топонімах, безеквівалентних і фонових прагматонімах, фітонімах, зоонімах, похідних від них словах (н.-гр.: *ци(е)пуро* < *τσιπουρώ* – "самогон"; *мусака* < *μουσακάς*; *баклава* < *μπακλαβάς* – "паклава"; *калкán* < *καλκάνι* – "камбала"; *глосса, глось, глосик, глоська* < *γλώσσα* – "камбала-глоса" і под.; молд. і рум.: *Фонтан; Молдаванка; франзоля* < *franzela* – "білий батон"; *пшёнка* < *părişoi* – "варений кукурудзяний качан"; *мамалыжник* < *мамалыга* < *tămăligă* – квазіетнонім "румун", "молдованин", а щодо часів румунської окупації – "ворожий румунський солдат; окупант" і т. ін.).

Одесизмів з польським мікрокомпонентом (ІІІ. 1.5) небагато, проте деякі з них стали кодифікованими у РЛМ, інші значно розширили свою семантичну парадигму у РМО у порівнянні з часом запозичення. Напр., *farmazon* < фр. *franc-taçon* ("вольнодумець") в Одесі на поч. ХІХ ст. набуло метатетичного звучання (*ra* → *ar*) під впливом грецького *фармассонаς*. У 1-й пол. ХІХ ст. греків у Європі сприймали як найбільш революціонізовану націю (О. Пушкін), отже слово *фармазон* в Одесі вживали як квазіетнонім греків. Семантична парадигма польськ. *farmazon*, рос. й укр. *фармазон* була піддана у мовленні одеситів зрушенню внаслідок жорстких ділових стосунків постачальників хліба поляків і монополістів у його закупівлі й експорті греків. Нові денотативний і конотативний макрокомпоненти цього слова з часом засвоїлися у польській, російській, українській мовах, сформувавши негативно конотатовані значення

"нахаба", "ошуканець", "шахрай". Іменник *злот* < польськ. *złoty* – "злотий" функціонує у значеннях "15 копійок", "15 гривень", "15000 доларів" тощо з домінантною кількісною семою 'п'ятнадцять' (*Билет от Аккермана до Одессы уже стоил только пятнадцатъ копеек, или, как у нас говорили, "злот"* (В. Катаєв)). Від польськ. *flaki, flaczki* = "рубець" / "фляки, флячки" у РМО утворено лексико-семантичний дериват *фляк,-и* зі значенням "небажане для їжі м'ясо: пліва, жили, залози, забруднені місця". У РМО *фляк,-и* набуло метафоричного значення: "зайві відкладення, що виділяються на тілі людини".

Французький мікрокомпонент (ІІІ. 1.7) представлений переважно фоновими одесизмами побутового та соціального дискурсів (*делать базар, взять воздух, пулька, пулечка, бранжа, буржённик, имендефер, демиверш* тощо). Напр., *пулька, пулечка* < фр. *roulet* – "курча" – вживаються у РМО з ХІХ ст. у значенні "куряча кінцівка" ("стегно", "крило"). Завдяки зооморфній метафорі курячі соматизми у РМО переносяться на дитячі та жіночі (*Боже мой! Какие ножки!! Какие пулечки!!!* (М. Пойзнер)).

Економіко-соціальний макрокомпонент (ІІІ. 2) включає одиниці з торговельно-діловим, морегосподарським, транспортним і іншими мікрокомпонентами. Переносне використання таких одиниць відбиває наявність у їх семантичних структурах конотативних сем. Доходи значної частини одеситів у різні часи пов'язані з морегосподарською діяльністю. Це спричинило широке вживання у РМО морської метафори: *лёгкий бриз* – "освіжаючий масаж"; *табанить* – "здавати назад"; *швартовка* – "одруження"; *моряк в седле* – "той, хто отримав берегову спеціальність у морському навчальному закладі"; *сойти на берег* – "піти на пенсію" тощо. У РМО ХІХ – поч. ХХ ст. численною була ЛСГ 'працівник економічної сфери': *гешефтмахер* (< їд. *גשפוטמאכער*) – "бізнесмен"; *махер* (< їд. *מאכער*) – "роздрібний торговець"; *форёц* (< їд. *פּוּרְצֵן* [форцн]) – "той, хто збивав ціну на партію товару", пізніше *форцовицк* – "спекулянт"; *заяц, скакун* – "посередники у перепродажу зерна"; *биржевой заяц* – "той, хто підслуховував і продавав ділові секрети"; *буржённик* (< фр. *bourgeon* – "прищ") – "зайвий, але небезпечний посередник"; *лапетутник* (< іт. *l'appettuto* – "про коня, що тягне вгору вантаж") – "гравець на підвищення ціни" й ін.

Найчастотнішими одиницями географічного макрокомпонента РМО (ІІІ. 3) з природними мікрокомпонентами (ІІІ. 3.1) є слова *море, степь, ветер, солнце, ракушечник, лиман, белая акация, виноград, платан, тополь, бычки, камбала*. Одиниці із соціально зумовленими мікрокомпонентами (ІІІ. 3.2) частіше за все регіонально безеквівалентні. Це ергоніми, урбанотопоніми, відергонімні та відурбанотопонімні антропоніми (*Привоз; У Бабы Ути; У четырёх повешенных; 15-й номер; Свердловка; баржан; шалаиное воспитание; привозная знакомая; (боженята) пересыпские; молдаванские (аристократы); карантинные нравы; файгист; джутовец; юговец; зоровец* тощо). Специфіка географічного макрокомпонента РМО лежить в основі фонових і безеквівалентних рис художньо-образної підсистеми одеського дискурсу.

Одиниці урбаністичного макрокомпонента (ІІІ. 4): одеські урбанотопоніми (ІІІ. 4.1), фразеологічні одесизми (ІІІ. 4.2) й одеські міські прецедентні

феномени (Ш. 4.3). Історично мінлива комбінована система урбанотопонімів Одеси відбиває її дуалістичну природу: ексцентричного міста щодо Європи, російських, українських і європейських середньовічних концентрів, але концентричного щодо північного та західного Причорномор'я. Первинними при формуванні цієї системи є екстралінгвальні природні фактори: геофізичний, кліматичний, біоекологічний; вторинні фактори соціальні: історичний, політичний, ідеологічний, етнічний, культурний, економічний. Урбанотопоніми є ядром урбаністичного макрокомпонента, що має зони перетину з етнічним, економіко-соціальним і географічним макрокомпонентами. Тривалий експеримент (1999 – 2008 р.р.) показав: 35 % одеситів віддають перевагу годонімам, що фіксують імена діячів науки та культури (улиці *Филатова, Королёва, Мечникова, Пастера, Амундсена; Пушкинская, Гоголя, Паустовского, Ильфа и Петрова, Олеси, Шолом Алейхема, Костанди, Утёсова, площадь Веры Холодной* тощо). 25,5 % віддають перевагу ідеологічно нейтральним одиницям (улиці *Тенистая, Туристская, Платановая, Нежинская, Приморская, Степовая, Овидиопольская дорога і под.*); 18,5 % – урбанотопонімам на честь історичних подій і особистостей (*Куликово поле, улицы Дм. Донского, Дерибасовская, Екатерининская, Ленина, Маршала Жукова, Ицхака Рабина, площади Независимости, 10 Апреля, спуск Маринеско* тощо); 10,5 % опитаних – професійно, етнічно та функціонально забарвленим урбанотопонімам (улиці *Кузнечная, Привозная, Водопроводная, Канатная, Танкерная; Болгарская, Еврейская; Карантинный мол, Хлебная гавань, Шампанский, Ватманский переулки, Матросский спуск* тощо); 8 % – тим, що відображають релігійні уподобання (улиці *Петропавловская, Ольгиевская; Покровский, Сретенский, Лютеранский, Успенский переулки* та под.); 2,5 % – тим, у яких визначено відношення до певної власності (улиці *Мясоедовская, Костецкая, Ризовская, переулки Сабанский, Занделовский, Жевахова гора, Гагаринское плато, жилмассив Таурова* та под.).

Урбаністична культура новітньої доби впливає на формування у мовленні городян фразеологізмів з урбанокультурною атрибуцією (*пустить корни на паркетe* – "стати городянином"; *улица без штукатурки* – "вулиця без показного лиску для туристів"; *проходной двор* – "установа з великою плінністю кадрів" тощо). На регіональний характер ФО вказують: 1) наявність серед компонентів ФО слів, вживання яких обмежене певним регіоном, або загальноновживаних слів з регіональним значенням; 2) використання нелітературних граматичних форм, властивих мовцям, що проживають у регіоні; 3) вживання метафор, порівнянь, метонімії, мотивованих місцевими географічними, економічними, культурними реаліями. *Фразеологічні одесизми* – оригінальні фраземи, що виникли в Одесі; трансформовані за одеськими сценаріями загальноновживані фразеологізми; а також ФО, що входять до одеських соціолектів. Напр.: *одесские штучки / штуки* – "хитрість; лукавство; авантюри"; *Привоз большой!* – "куплю дешевше у конкурентів"; *не Фонтан* – "не відмінної якості"; *дать отскочь на три франзоли* – "не дати себе образити"; *посмотри на дюка с люка!* – евфемізм негативно конотатованого *пошёл вон!*

Однією з самобутніх рис РМО з ХІХ ст. визнають уживання прокльонів, клятв, афоризмів. Прокльони – ФО змішаного типу мотивації: частина прокльону переосмислена, а інша виступає у прямому значенні. Обсяг диктумних позицій пропозиційної сфери ядерних компонентів одеських прокльонів обмежений: партоніми, назви хворобливих станів, побутових реалій, дієслова антропоморфного характеру метафоричної переінтерпретації. Напр.: *Щоб вам пальцы отпали! Щоб я видел тебя на одной ноге, а ты меня одним глазом! Холера тебе в голову! Щоб тебе гостей на всё лето! Щоб тебе всю жизнь ходитъ в новой обуви!* Прокляття і клятви можуть піддаватися процесу нейтралізації негативних конотацій і вживатися як вигуки (*Чтоб вы так жили!*.. (К. Паустовський) [“ну і ну!”]. *Чтоб я так была здорова, на Куяльник надо тоже хороших три часа* (А. Львов) [“що ви?!”, “та ну!”, “ну його до біса!”]).

Специфіка лінгвокультурного простору міста зумовлює виникнення міських прецедентних феноменів. МПФ є різновидом соціумно-прецедентних феноменів. Вони відображають специфіку реалізації певної культурної, національної, професійної традиції, фіксують міські сценарії, яскраві ситуації у житті міста. Функціонування в одеському дискурсі МПФ є одним з провідних чинників формування фонових і безеквівалентних особливостей РМО. МПФ різноманітні за авторством, змістом, хронологією виникнення. За ознакою відсутності або наявності локативної семи у семантичній структурі ми виокремлюємо МПФ загальні (*шлифовать тротуары; стоятъ в пиковых пробках*), конкретні (*Одессу видно за километры; одесские панамы* – "великі грошові афери; економічні злочини"; *Москва слезам не верит; московская прописка; уже не Одесса, но ещё не Петербург; жениться окнами на Невский*) і внутрішні ([в Одесі] *местечковое барокко* – "архітектурний несмак; неякісні будівельні роботи"; *гройсер пуриц; румынский шухер; рейс "Внуково-Таирово"; второй роддом* – "кмітливий корінний одесит"; [в Петербурзі] *бенуёвские переделки* – "архітектурний несмак; неякісні будівельні роботи"; *майский дух; точно, как из пушки; проспекты газа*).

Розділ ІV “Особливості реалізації російської граматичної системи у полілінгвокультурному просторі Одеси” містить результати аналізу граматичних особливостей усного та писемного російського мовлення одеситів. Тут встановлюються причини виникнення та напрямки еволюції морфологічної (ІV. 1) та синтаксичної (ІV. 2) варіативності у РМО.

Граматичні особливості, що відрізняють реалізацію російської мовної системи у РМО і граматичні норми РМО від граматичних норм російської літературної мови, спричинені внутрішньомовними процесами, діалектним і іншомовним впливом.

Серед відхилень від норм РЛМ у морфологічній системі переважають ті, що спричинені адстратом української мови та діалектними впливами: коливання у роді або числі окремих груп іменників (*ярмарок, степ, Пересып; покупать овощ и фрукту* та под.); формальна, функціональна та стилістична своєрідність кількох займенникових форм (...*Говорил на ихнем языке* (В. Жаботинський). *Я*

сама хожу гулять! (В. Дорошевич). ...*Я есть тая же самая рыба...* (В. Катаев)); детранзитивізація деяких перехідних дієслів, яка корелює з процесом генетивізації прямого додатка у стверджувальному реченні (*Что ты всё время поёшь этих болгарских песен?!* (М. Пойзнер). *Дорисуй собаке хвоста* (ж. 35 р., 2008)); порушення стандартних правил утворення пасивних дієприкметників минулого часу (*поломатый, содратый*); використання у стилістичних цілях ряду вигуків і службових слів (...*Должен отвечать правду: отто он и ответственный* (В. Інбер). *С вас дым идёт, как с паровоза* (К. Паустовський)).

Морфологічні особливості РМО, спричинені територіально нерівномірною та стилістично неоднозначною дією внутрішніх процесів мовного розвитку, такі: вирівнювання виняткових форм парадигми вищого ступеня прикметників і прислівників за аналогією з систематичними формами (*хужеє, худше, сладче, редче*); часте використання надлишкової форми найвищого ступеня прикметників, утвореної за моделлю «самый // более // наиболее + синтетична форма найвищого ступеня» (*более сильнейший, самый крутейший, наиболее известнейший* і под.); продуктивний характер утворення відіменникових часових і просторових прислівників за моделлю N₅ (*Кто дождём работает?!* (ж. 35-40 р., 2002) [= *во время дождя*]); відмінність семантичних структур прислівників *куда, туда, сюда* і *кудой, тудой, суюдой*; транзитивізація неперехідних дієслів, спричинена семантичною потребою в каузативах (*Он начал нервничать многих людей* (В. Смирнов)); деякі інші.

Найрідше у РМО реалізуються морфологічні особливості, спричинені переважним впливом несхіднослов'янських мов: кілька вигуків з їдиш, новогрецької, польської, німецької (*она!* < *óóp!* – “суши вёсла”; *класс!* < *ка́ла* – “добре”, “чудово”; *но!* < польськ. *no!* – рос. *ещё бы!*; *Ты помнишь за те серёжки?* – *Или. Чтоб они горели* (В. Смирнов) [< їд. *!אָדער / нім. óder!*]); частка *таки-да / таки да* [< ївр. *כך גם* [гам кен] – “теж так”). Під впливом польської прислівник *куди* корелює з прислівником *де* (*Где Вам ехать? Где идём?* [= *куда*]).

Синтаксичні особливості РМО проявляються у синонімії ряду кодифікованих і некодифікованих конструкцій різної структури.

Значну роль у формуванні та реалізації синтаксичних особливостей РМО відіграє вплив української мови та південноруських діалектів. Основні наслідки впливу відбиваються у кореляціях:

– синтаксем «делібератив "о N₆"» і «делібератив "за N₂" / "N₂" / "за N₄"» (*А что сказать за Дюка на бульваре?* (С. Донська));

«квалітатив "N₂"» і «квалітатив "за N₄"» (*Гарантия за прочность* («Шквал», 1928) [*гарантия прочности*]);

«каузатив "из-за N₂" / "по N₃"» і «... "через N₄"» (*И вот он погиб через глупость* (І. Бабель) [*из-за / по глупости*]);

«об'єкт при дієсловах ставлення "над N₅"» і «... "с N₂"» (*Дяденька, а вы с меня не смеётесь?* (В. Катаев) [= *вы надо мной не смеётесь?*]);

– *быть-/ мочь-/ долженствовать-* і *иметь-* конструкцій з посесивним, потенсивним і дебітивним значеннями (пор.: *Нет поэта, который имел и имеет столько поклонников* (Б. Ягджоглу) [**у которого было и есть*]). *Волосы*

очень быстро **имеют расти** только на покойниках (В. Смирнов) [**могут расти*]. Адик Рабинович! **Я имею выйти**... (3 пісні) [**должен выйти*];

– конструкцій із частками *ли*, *неужели* і з часткою *или* (*Я не уверена, или вам подойдёт такой виноград* (2010, ж. 55-60 р.) [**подойдёт ли*]; *Или вы живёте не в Одессе? Или вы не видели Привоз?* (С. Донська) [**неужели вы живёте не в Одессе; *неужели вы не видели Привоз*]);

– конструкцій минулого часу й усікнених конструкцій давноминулого часу (*Та вот поставил был перекрытия над первым этажом – а тут работы не стало* (1998, ч. 39 р.)).

Різні внутрішньомовні процеси зумовили у РМО кореляції:

– синтаксем «об'єкт-каузатор "по N₃"» і «... "за N₅"» (*Месье не скучает за театром?* (В. Дорошевич) [*скучать по театру*]);

«квалітатив у фазово-каузативних модифікаціях "N_{4pl}"» і «... "N_{2pl}"» (*Капону не пришлось применить полузабытых навыков* (В. Смирнов) [*применить полузабытые навыки*]);

«суб'єкт стану "у N₂"» і «... "N₃"» (*Мне больше сердце болит за безработных коммунальников* (І. Бабель) [*у меня ... сердце болит*]);

«родовий при запереченні "N₂"» і «... "N₄"» (*Не надо такие слова...* (І. Бабель) [*не надо таких слов*]);

«темпоратив "в N₆"» і «... "в N₄"» (*Непонимающая публика в начало сезона обычно не ходит в театры* («Силуэты», 1922) [*в начале сезона*]);

– контамінованих словосполучень і їх мотиваторів, що перетинаються в асоціативних і / або синтагматичних рядах (*Сотни тысяч рублей, которые мы получали под видом заработной платы* (К. Паустовський) [*под видом денег + в виде заработной платы*]; *Мерзавец – убеждённо произнёс я по его адресу* (Ю. Зозуля) [*произнести в адрес + отправит по адресу*]);

– двоскладних і односкладних безособових речень з неперехідними дієсловами (*Детей на площадке уже не играло* (2011, ч. 29 р.) [*Дети ... уже не играли*]).

Вплив неблизькоспоріднених російській мов спричинив кореляції:

– синтаксем «інструментив "N₅"» і «інструментив "с N₅"» (*Твой потолок с простой дрелью не просверлишь* (2011, ч. 42 р.);

«медіатив 2 "N₅"» і «медіатив "с N₅"» (*Она вместе с автомобилем уехала* (Журнал «Яблочко»));

– девербатива й інфінітива у контамінованих інтенціональних конструкціях (*На закурить уже не хватает* (2008, ч. 47 р.) [= *на курево; чтобы купить то, что можно закурить*]); деяких інших конструкцій.

У сучасному РМО регулярними є особливості, спричинені впливом української мови, південноруських діалектів, дією деяких внутрішньомовних процесів: економії мовленнєвих засобів, впровадження аналітичних способів вираження понять у граматиці. Нерегулярні граматичні особливості РМО обмежені соціальною сферою функціонування.

У **Загальних висновках** представлено основні результати проведеного дослідження.

1. *Російське міське мовлення Одеси* – наддіалектний територіально-соціальний функціональний тип російської мови, організований гомогенно-гетерогенним одеським міським койне і соціолектами, що функціонують в Одесі й орієнтуються на систему російської мови. РМО використовується як основний засіб спілкування у всіх комунікативних сферах в умовах регулярного контактування одеситів різних етнічних і соціальних груп. Територіальні особливості РМО реалізуються одеським міським койне; соціальні – системою соціолектів.

Основним полідискурсивним компонентом РМО є одеське міське койне, системний орієнтир якого – російська літературна мова, основна форма функціонування – усна. Система російської літературної мови реалізується в ОМК одеським регіональним варіантом літературного мовлення; некодифіковані елементи представлені одеським міським просторіччям і корпусом іншомовних одесизмів. Соціолекти не є структурними компонентами ОМК, оскільки вживаються у мовленні кількісно обмежених груп городян. Некодифіковані елементи РМО у мовленні одеської інтелігенції вживаються не суцільним корпусом, а фрагментарно, ситуативно, навмисно або ненавмисно.

2. Основою положенню тенденцією сучасного наукового вивчення феномену міського мовлення є поліпарадигмальний підхід, при якому фундаментальні методи та прийоми антропоцентричної наукової парадигми поєднуються з методами та прийомами системно-структурної та порівняльно-історичної парадигм. Сучасному антропоцентричному вивченню мовної практики людини у місті, яке ставить за мету дослідити МКС городянина, процеси породження нових смислів і форм в індивідуальній свідомості, їх закріплення або згасання у комунікативному просторі міста, виявити міські мовні типажі та лінгвокультурні сценарії, розкрити механізми формування індивідуальної картини світу й ідіолекту міської мовної особистості, передують актуальні сьогодні дослідження стратифікаційного, функціонального, ситуативного, семіотичного, ідеографічного структурування мови городян, моделювання міського тексту.

Сучасний процес конвергенції відносно самостійних ідіомів одного міста сприяє якісним змінам міського мовлення, які полягають у посиленні взаємодії ідіомів, що входять до складу ММ, та формування регіональних норм літературного мовлення на основі домінуючого ідіома – міського койне.

Комплексна методика дослідження РМО зумовлена багатоаспектністю досліджуваного матеріалу, широтою його хронологічних рамок. Вона побудована на принципах наукової інтегративності, системності, універсальності, поліпарадигмальності у власне лінгвістичних і екстралінгвістичних дослідженнях. Міське мовлення розглядається як системно організована структурна цілісність, кожний елемент якої має своє функціональне значення.

3. Специфіка формування й еволюції феномену одеської полілінгвокультурності зумовлена екстралінгвальними факторами соціально-історичного та природного характеру: етнічним, економічним, соціальним, цивілізаційним, географічним, геополітичним, історико-хронологічним. Періоди функціонування РМО співвідносяться з періодами формування й еволюції ОМК. Основу феномену одеської полілінгвокультурності становить єдиний полілінгвокультурний міський простір, лінгвокультурний фон, колективний когнітивний простір, на базі чого виникають універсальні міські комунікативні моделі, спільна соціумна пресупозиція одеситів як зона перетину їхніх етнічних когнітивних просторів, створюються одеські міські прецедентні феномени.

Найтривалішими та найпотужнішими є гомогенні російсько-українські контакти, внаслідок чого українська мова з найбільшою послідовністю впливає на РМО у всіх сферах комунікації та на всіх рівнях мови. Значну роль в історії мовного портрета Одеси відіграє гетерогенний вплив єврейської, грецької, італійської, молдовської, французької польської, німецької лінгвокультур.

4. Підсистемні лінгвальні особливості РМО спричинені впливом кількох мовних систем, що функціонують поряд з російською в полілінгвокультурному просторі Одеси, діалектним впливом і внутрішньомовними процесами.

Фонетичні підсистемні явища у РМО спричинені впливом мов з напруженішою за російську артикуляційною базою мовлення, слабкішою або відсутньою фонематичною опозицією твердих і м'яких приголосних, з іншим співвідношенням динамічного, кількісного та тонального компонентів словесного наголосу, іншим комунікативним навантаженням інтонаційних конструкцій. Про потужний фонетичний вплив української мови та південноруських діалектів свідчить регулярне підсистемне використання у РМО напівпом'якшених алофонів губних, задньоязикових, деяких передньоязикових приголосних, сонорних алофонів фонем /в/ і /в'/; варіативність фонем /г/; артикуляційне зближення [ы] й [и]; ослаблення редукції ненаголошених голосних: позиційна редукція відбувається за формулою 22321(2); ослаблення динамічного компонента наголосу на фоні посилення тонального та кількісного компонентів; метатонія у деяких дієслівних і іменних формах. Висхідна Ё-, У- й И-образна дифтонгоїдність наголошених голосних є у РМО соціалізованою вимовою, що розвинулася у 1-й пол. ХІХ ст. зі східнослов'янської архаїчної діалектної дифтонгічної вимови. Специфічною рисою інтонування, що виникла під німецько-єврейським впливом, є пріоритетне використання у розповідних, питальних, спонукальних висловлюваннях, в емоційно забарвленому мовленні моноцентрових інтонаційних конструкцій з висхідною мелодикою центру, а також біцентрових ІК у ряді позицій замість моноцентрових.

Серед відхилень від норм РЛМ у граматичній системі переважають ті, що спричинені українським впливом: коливання у роді; детранзитивізація деяких перехідних дієслів, яка корелює з процесом генетивізації прямого додатка у стверджувальному реченні; порушення стандартних правил утворення

пасивних дієприкметників минулого часу; кореляції близько десяти пар кодифікованих і некодифікованих синтаксем; використання «бути-» і «мати-конструкцій» з посесивним, потенсивним і дебітивним значеннями; кореляція конструкцій із частками *ли*, *неужели* і з часткою *или*; функціонування конструкцій давноминулого часу та безособових конструкцій з неперехідними дієсловами. Граматичні особливості, спричинені впливом неспоріднених мов, нерідко використовуються у РМО з конотативними значеннями жарта, іронії, глузування і розглядаються як прецедентні граматичні феномени, «візитівки» Одеси. Це кілька регулярних у мовленні вигуків; конструкції, у яких акціональні дієслова під впливом їдиш, французької, німецької замінюються етимологічно спорідненими статальними; конструкції з помилковим вживанням виду дієслова та з нестандартним вживанням дієслів одно- та різноспрямованого руху; кореляції кількох пар синтаксем, інфінітива з девербативом в інтенціональних контамінантах.

Лексичні та фразеологічні одесизми відображають основні риси міської субкультури, що склалася у полілінгвокультурному просторі. Регіональним маркером таких одесизмів є сема 'одеський'. Експліцитні показники семи 'одеський' – урбанонім *Одесса*, одеські урбанотопоніми, ергоніми, похідні від них слова. Імплицитна реалізація цієї семи відбувається завдяки фоновим і безеквівалентним знанням про екстралінгвальні одеські реалії.

5. В особливостях формування та реалізації денотативного і конотативного рівнів РМО відбиваються процеси міжмовної, міжкультурної, економічної та соціальної взаємодії, історичні та географічні особливості полілінгвокультурного простору Одеси. У РМО має місце семантична еквівалентність, фоновість, безеквівалентність, міська соціумна прецедентність.

Лексичні та фразеологічні одиниці, що відображають денотативну міську специфіку Одеси, містяться в чотирьох взаємодіючих макрокомпонентах РМО: етнічному, економіко-соціальному, географічному, урбаністичному. *Етнічний макрокомпонент* реалізується у мікрокомпонентах, активність, пріоритети й обсяги впливу яких на російську мову в Одесі залежать від тривалості взаємовпливу в міському комунікативному просторі російської мови-реципієнта та мови-донора, від кількості носіїв мови-донора, їх ролі та місця у соціальній інфраструктурі Одеси, ступеня генетичної та структурної близькості мови-донора з російською. *Економіко-соціальний макрокомпонент* акумулює в історичній ретроспективі професійно, корпоративно, соціально орієнтовані регіональні особливості лексико-фразеологічної системи і відбиває семантичну специфіку морського, торговельно-ділового, транспортного, будівельного, рекреаційного, театрального, правового й інших мікрокомпонентів. Одесизми *географічного макрокомпонента* реалізують регіональну специфіку кількома природними та соціально зумовленими мікрокомпонентами. Одиниці з соціально зумовленими мікрокомпонентами регіонально безеквівалентні. *Урбаністичний макрокомпонент* включає систему урбанотопонімів, урбаністичні фразеологізми та міські прецедентні феномени. Використання у текстах одеського міського дискурсу урбаністичних, географічних, етнічних і

економіко-соціальних одесизмів показує своєрідність його художньо-образної підсистеми. Одеський міський дискурс – сукупність вербальних форм практики організації й оформлення змісту комунікації городян-одеситів і метакомунікативної практики щодо Одеси й одеситів.

6. Конотативний макрокомпонент РМО зумовлений своєрідністю донорських і реципієнтних концептосфер. Донорськими найчастіше стають такі домени і таксони одеської урбанокультури: *міське житло і комунальне господарство, міський і водний транспорт, рибальство, бізнес, торгівля і фінанси, етнічність і культура*; реципієнтними – різні сфери суперконцепту «людина». Реалізація конотативних значень здійснюється за допомогою метафор, порівнянь, метонімії, урбанотопонімів, фразеологізмів, прецедентних імен і висловлювань, мотивованих місцевими географічними, соціальними, економічними, культурно-історичними реаліями та традиціями. Сема 'одеський' у денотативному макрокомпоненті значення одесизмів може бути пов'язана як з позитивними, так і негативними семами конотативного макрокомпонента.

7. Міський прецедентний феномен – ціннісно значуще надбання соціокультурної спільноти мешканців окремого міста. За ознакою відсутності або наявності локативної семи у семантичній структурі виокремлюються загальні, конкретні та внутрішні МПФ. Загальні та конкретні МПФ функціонують на всій або на значній частині території поширення російської мови. У *загальних* МПФ архісема 'міський' умотивована універсальними сценаріями урбаністичної субкультури. У *конкретних* МПФ денотативний макрокомпонент значення містить локативну сему міста, в якому здійснюється сценарій, що лежить в основі прецедентності одиниці. *Внутрішні* МПФ функціонують у мовленні мешканців певного міста, однак не мають ключової локативної семи.

8. Завдяки лідерству в Росії наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. одеської російської літературної школи й активним мовним контактам одеситів з мешканцями культурних центрів і економічно розвинутих регіонів країни зміцнилася одеська російська мовленнєва норма, яка певною мірою протистояла нормі російського літературного мовлення. У поєднанні з визнанням концентричності Одеси у регіоні Причорномор'я це зумовило процес коренізації одесизмів, у тому числі одеських прецедентних феноменів, їх активної імплантації у російську літературну мову, загальноживане просторіччя та жаргонізоване мовлення. Імплантація нормативних у РМО, але підсистемних для літературної мови одесизмів здійснюється через тексти одеських літераторів і журналістів, театр, естраду, кіно, ділову та приватну переписку. Імпантуються мовленнєві візитівки одеськості, міські прецедентні феномени, афоризми популярних одеситів, денотативно та конотативно необхідні російській мові слова і фразеологізми торговельно-ділової, наукової, культурної, повсякденної сфер комунікації. Імплантація супроводжується процесами узуальної універсалізації та стандартизації елементів, що переміщуються до загальноживаного фонду російської мови.

Основні положення дисертації висвітлено у публікаціях автора:

Монографія

1. *Степанов Є. М.* Російське мовлення Одеси : [монографія] / [ред. Ю. О. Карпенко ; ОНУ ім. І. І. Мечникова]. – Одеса : Астропринт, 2004.– 496 с. [28,83 д. а.]. (Рецензії : *Тулина Т. А.* Одесское языковое чудо [Рецензия на монографию:] Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси. – Одеса: Астропринт, 2004 / *Т. А. Тулина* // *Дерибасовская / Ришельевская: Одесский альманах.* – Одесса: ВМВ, 2005. – Кн. 23. – С. 307 – 309; *Мечковская Н. Б.* [Рецензия:] Є. М. Степанов. Російське мовлення Одеси: Монографія / За ред. проф. Ю. О. Карпенка / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2004. – 496 с. / *Н. Б. Мечковская* // *Мова : наук.-теор. часопис з мовозн.* – Одеса : Астропринт, 2006. – № 10. – С. 179 – 183, [а також:] // *Русский язык в научном освещении / РАН / Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова.* – М.: Языки славянской культуры, 2006. – № 2 (12). – С. 291 – 297; *Мечковская Н. Б.* Русский язык в Одессе : вчера, сегодня, завтра (Є. М. Степанов. Російське мовлення Одеси: Монографія / За ред. проф. Ю. О. Карпенка / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2004. – 496 с.) / *Н. Б. Мечковская* // *Russian linguistics.* – 2006. – Vol. 30. – # 2. – S. 263 – 281; *Wedel E.* Stepanov, Jevhen M.: Rosijs'ke movlennia Odesy: Monografija. Odesa : „Astroprint”, 2004. 496 S. / *Erwin Wedel* // *Zeitschrift für Slavische Philologie.* – Band 64. – Heft 2. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 2006. – S. 420 – 427).

Статті у наукових фахових виданнях України

2. *Степанов Е. Н.* Одесский (Новороссийский) университет в польско-восточнославянском социокультурном взаимодействии / *Е. Н. Степанов* // *Слов'янський збірник.* – Одеса : Астропринт, 2000. – С. 220 – 226.

3. *Степанов Е. Н.* Факторы формирования одесской урбанотопонимии / *Е. Н. Степанов* // *Записки з ономастики : зб. наук. праць* / [відп. ред. Ю.О.Карпенко]. – Одеса : АстроПринт, 2000. – Вип. 4. – С. 12 – 22.

4. *Степанов Є. М.* Монолінгвізм і полілінгвізм міста у минулому й сучасному / *Є. М. Степанов* // *Мовознавство.* – 2001. – № 4. – С. 20 – 27.

5. *Степанов Є. М.* Особливості сучасної мовної ситуації у болгарській громаді міста Одеси / *Є. М. Степанов* // *Науковий вісник [Ізмаїльського державного педагогічного інституту].* – Ізмаїл, 2001. – Вип. 11. – С. 147 – 150.

6. *Степанов Є. М.* Співвідношення норми й узусу в мовленні одеситів / *Є. М. Степанов* // *Ономастика і апелятиви : зб. наук. праць* / [ред. В. О. Горпинич]. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – Вип. 15. – С. 132 – 144.

7. *Степанов Є. М.* Українська реклама у мовній ситуації міста Одеси / Є. М. Степанов // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2001. – Вип. 11. – С. 3 – 13.

8. *Степанов Є. М.* Етапи функціонування одеського російськомовного койне / Є. М. Степанов // Записки з загальної лінгвістики. Мова та національна свідомість : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2002. – Вип. 5. – С. 242 – 249.

9. *Степанов Е. Н.* Интонационные особенности русской речи одесситов / Е. Н. Степанов // Мова : наук.-теор. часопис. – Одеса : Астропринт, 2002. – № 7. – С. 226 – 234.

10. *Степанов Є.* Одеса як феномен мовної периферії / Є. Степанов // Наукові записки [Кіровоградського педун-ту]. – Кіровоград, 2002. – Вип. 44. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – С. 93 – 98.

11. *Степанов Є. М.* Одеське літературне краєзнавство очима сучасників (за матеріалами анкетування) / Є. М. Степанов // Історико-літературний журнал. – Одеса : ОНУ, 2002. – Вип. 7. – С. 253 – 259.

12. *Степанов Є. М.* Особливості культурної та мовної ситуації у вірменській громаді міста Одеси / Є. М. Степанов // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 48 – 57.

13. *Степанов Є.* Тенденція до дефонологізації /Ы/ в одеському російськомовному койне / Є. Степанов // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Айлант, 2002. – Вип. XIV. – С. 40 – 44.

14. *Степанов Є. М.* Вплив української словотвірної системи на російське мовлення одеситів / Є. М. Степанов // Записки з українського мовознавства. Українська ментальність : діалог світів : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип. 12. – С. 333 – 340.

15. *Степанов Е. Н.* Предпосылки создания одесской русской речевой нормы на рубеже XIX – XX в.в. / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса: Астропринт, 2003. – № 8. – С.231 – 235.

16. *Степанов Е. Н.* Торгово-финансовая деятельность одесситов и городское койне / Е. Н. Степанов // Вісник Черкаського університету. – Сер. Філологічні науки. – 2003. – Вип. 46. – С. 17 – 25.

17. *Степанов Е. Н.* Одесские фразеологизмы в системе русской фразеологии / Е.Н. Степанов // Мова. – Одеса: Астропринт, 2005. – № 10. – С. 137 – 141.

18. *Степанов Е. Н.* Лексические итализмы в речи одесситов / Е. Н. Степанов // Мова і культура. Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії: наук. видання. – К.: Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. V. – Ч. 1. – С. 30 – 36.

19. *Степанов Є. М.* Мова міста як соціолінгвістична проблема / Є. М. Степанов // Вісник Льв. ун-ту. Сер. філологічна. – Львів, 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 65 – 72.

20. *Степанов Е. Н.* Некоторые синтаксемы в русской речи одесситов / Е. Н. Степанов // Науковий вісник [Ізмаїльського держ. гуманітарного ун-ту]. – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21. – С. 159 – 165.

21. *Степанов Е. Н.* Просторечные слова *габелок / габелка* / Е. Н. Степанов // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. праць / [ред. Н. В. Бардіна]. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 7. – С. 302 – 307.

22. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса: Астропринт, 2006. – № 11. – С. 44 – 54.

23. *Степанов Е. Н.* Особенности влияния французского языка на лексический состав русской речи в Одессе / Е. Н. Степанов // Мова і культура. Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії : наук. видання. – К.: ВД Дм. Бурого, 2007. – Вип. 9. – Т. V (93). – С. 276 – 281.

24. *Степанов Е. Н.* Фразеология города как лингвокультурное пространство / Е. Н. Степанов // Науковий вісник [Ізмаїльського держ. гуманітарного ун-ту]. – Ізмаїл, 2008. – Вип. 25. – С. 130 – 135.

25. *Степанов Е. Н.* Социальные аспекты городского прецедентного феномена и его статус в системе феноменов / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса: Астропринт, 2008. – № 13. – С. 5 – 10.

26. *Степанов Е. Н.* Структурно-функциональная модель урбанолингвистического исследования в Украине / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса: Астропринт, 2010. – № 15. – С. 13 – 19.

27. *Степанов Е. Н.* Национальные варианты русского языка или русские территориальные койне? / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса : Астропринт, 2011. – № 16. – С. 9 – 14.

28. *Степанов Е. Н.* Город в контексте научной лингвистической парадигмы / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса : Астропринт, 2012. – № 17. – С. 14 – 23.

Статті в інших наукових виданнях України

29. *Колесник В. А.* Способы словообразовательной и синтаксической компрессии в рассказах и фельетонах И. Ильфа и Е. Петрова / В. А. Колесник, Е. Н. Степанов // Язык и стиль произведений И.Э. Бабеля, Ю.К. Олеси, И.А. Ильфа и Е.П. Петрова : сб. научн. трудов. – Киев : УМК ВО, 1991. – С. 141 – 144.

30. *Степанов Е. Н.* Аналогия в синтаксической системе русского и украинского языков / Е. Н. Степанов // Щорічні записки з українського

мовознавства. – Одеса : Одеськ. ун-т; Друкарський двір, 1996. – Вип. 3. – С. 46 – 51.

31. *Степанов Е.* Изменения в одесской урбанотопонимии 90-х годов XX в. в восприятии одесситов // Проблемы слов'янської ономастики : зб. наук. праць / [НАН України. Ін-т укр. мови]. – Ужгород: Ужг. держ. ун-т, 1999. – С. 170 – 173.

32. *Степанов Е.* «Приморская» метафора в современной Одессе / Е. Степанов // Актуальні проблеми менталінгвістики : наук. збірник. – К.; Черкаси: Брама, 1999. – С. 210 – 213.

33. *Степанов Е. Н.* Семантизация некоторых украинских слов жителями Одессы / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса : ОДУ, 1999. – № 3-4. – С. 61 – 65.

34. *Степанов Е. Н.* Способы образования профессионализмов в речи одесситов / Е. Н. Степанов // Мова. – Одеса: Астропринт, 2001. – № 5-6. – С. 56 – 60.

35. *Степанов Е. Н.* Особенности культурной и языковой ситуации в греческой диаспоре города Одессы / Е. Н. Степанов // Мова і культура. Культурологічний компонент мови : наукове видання. – К.: Вид. Дім Дм. Бураго, 2002. – Вип. 4. – Т. II. – Ч. 2. – С. 71 – 82.

36. *Степанов Е. Н.* Этносоциальные основы восходящей дифтонгоидности ударных гласных в одесском русскоязычном койне / Е. Н. Степанов // Мова і культура. Культурологічний компонент мови : наук. видання. – К.: ВД Дм. Бураго, 2002. – Вип. 5. – Т. II. – Ч. 2. – С. 147 – 155.

37. *Степанов Є. М.* Український елемент у лексичній системі одеського койне / Є. М. Степанов // Проблеми інтерпретації і рецепції художнього тексту : наук. збірник. – Одеса : Астропринт, 2003. – С. 288 – 299.

38. *Степанов Е. Н.* Природа Северного Причерноморья и одесское койне / Е. Н. Степанов // Актуальные проблемы вербальной коммуникации : Язык и общество : сб. научн. трудов / [ред. Л. А. Кудрявцева]. – Киев : ВПЦ Київ. ун-т, 2004. – С. 227 – 233.

39. *Степанов Е. Н.* Особенности концептуальной и языковой картины мира горожанина: факторы порождения и зоны проявления (на материале русской речи одесситов) / Е. Н. Степанов // Русистика : сб. науч. трудов. – Киев: ВПЦ Київ. ун-т, 2006. – Вып. 5-6. – С. 49 – 58.

40. *Степанов Е.* Кастрюля – кастрюлить / Е. Степанов // Дерибасовская – Ришельевская : одесский альманах / [сост. Ф. Д. Кохрихт и др.]. – Одесса : ВМВ, 2006. – Кн. 25. – С. 304 – 305.

41. *Степанов Е. Н.* Об Одессе серьёзно : размышления по поводу романа Валерия Смирнова «Гроб из Одессы» / Е. Н. Степанов // В. П. Смирнов. Пятый угол. – Одесса : Полиграф, 2007. – С. 304 – 318. – (Легенды Одессы).

42. *Степанов Е. Н.* Национальный вариант языка или вариант национального языка? / Е. Н. Степанов // Русский язык, литература, культура в школе и вузе: Научно-методический журнал / гл. ред. Л. А. Кудрявцева ; [УАПРЯЛ ; КНУ им. Т. Г. Шевченко]. – Киев, 2010. – № 5 (35). – С. 52–56.

43. *Степанов Є. М.* Модель і методологія урбанолінгвістичного дослідження в Україні / Є. М. Степанов // Соціолінгвістичні студії / за заг. ред. Л. О. Ставицької ; [НАН України, Ін-т української мови]. – К.: ВД Дм. Бураго, 2010. – С. 115 – 123.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

44. *Рымарь Н. Н.* Одесса и Северное Причерноморье в жизни и творчестве польских писателей (по материалам Одесского государственного литературного музея) / Н. Н. Рымарь, Е. Н. Степанов // *Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie* / [red. K. Prus]. – Rzeszów: Wyd-wo WSP, 1995. – S. 231 – 240.

45. *Степанов Е. Н.* Отражение процесса взаимодействия русского и украинского языков в повести Александра Куприна «Олеся» / Е. Н. Степанов // *Kieleckie Studia Rusycystyczne*. – Kielce, 2000. – Т. 10. – С. 139 – 148.

46. *Степанов Е. Н.* Общественно-экономические формации и язык города (исторические параллели) / Е. Н. Степанов // *Русистика и современность. Языкознание. 2*. – Rzeszów, 2001. – S. 245 – 255.

47. *Степанов Е. Н.* Особенности культурной и языковой ситуации в армянской диаспоре Одессы / Е. Н. Степанов // *Историко-филологический журнал* / [Нац. академия наук Респ. Армении]. – Ереван, 2002. – №3 (161). – С. 90 – 102.

48. *Степанов Е. Н.* Особенности акцентуационной системы одесского койне / Е. Н. Степанов // *Русистика и современность. Языкознание. 3* / [red. M. Bobran]. – Rzeszów : WUR, 2003. – S. 124 – 142.

49. *Степанов Е. Н.* Литературный язык, диалект, городское койне и норма: проблемы соотношения / Е. Н. Степанов // *Русистика и современность. Языкознание. 4* / [red. Z. Czapiга]. – Rzeszów : WUR, 2006. – S. 154 – 162.

50. *Степанов Е. Н.* Норма городского койне / Е. Н. Степанов // *Русский язык сегодня. 4. Проблемы языковой нормы* / [отв. ред. Л. П. Крысин]. – М.: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2006. – С. 506 – 518.

51. *Степанов Е. Н.* Факторы формирования городских прецедентных феноменов: к постановке проблемы / Е. Н. Степанов // *Коммуникативные аспекты грамматики и текста* / Под ред. А. Чапиги и З. Чапиги. – Rzeszów: Wyd. Uniwersyteckiego, 2009. – С. 359 – 366.

52. *Степанов Е. Н.* Городская фразеология Одессы и Санкт-Петербурга как отражение их лингвокультурологических пространств / Е. Н. Степанов // Слово есть Дело : Юбилейный сб. науч. трудов в честь проф. И. П. Лысаковой. – С.Пб.: Сударыня, 2010. – С. 112 – 123.

53. *Степанов Е. Н.* Городская фразеология Санкт-Петербурга как отражение социально-исторических событий петровской эпохи / Е. Н. Степанов // Полтавская битва и Прутский поход Петра I: история, политика, философия I половины XVIII века : научно-публицистический сборник. – Кишинёв : Славянский ун-т, 2010. – С. 105 – 113.

54. *Степанов Е. Н.* Молдавский компонент в одесском городском койне / Е. Н. Степанов // Гуманитарный проект : Сборник научных статей. – Барнаул, 2010. – С. 145 – 153.

Ряд положень висвітлено також у 18 опублікованих тезах і статтях, що є матеріалами доповідей на наукових зібраннях в Україні, Росії, Молдові, Латвії.

АНОТАЦІЯ

Степанов Є. М. Російське міське мовлення в полілінгвокультурному просторі Одеси. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2013.

У роботі вперше виокремлено, описано та систематизовано лінгвальні й екстралінгвальні особливості російського міського мовлення Одеси (РМО); встановлено причини та механізми виникнення й еволюції фонетичних, просодичних, лексичних, словотвірних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних одесизмів; визначено та схарактеризовано напрямки взаємодії російської мови з українською, їдиш, грецькою, італійською, польською, молдовською, деякими іншими в історії розвитку полілінгвокультурного міста. Встановлено та проаналізовано комплекс екстралінгвальних факторів феномену одеської полілінгвокультурності, що впливають на формування специфічних рис РМО (етнічний, економічний, соціальний, цивілізаційний, географічний, історико-хронологічний); з'ясовано механізми утворення й роль міських прецедентних феноменів у системі російської мови; визначено шляхи і роль впливу РМО на розвиток російської мови. У роботі розроблено та застосовано нову методику комплексного урбанолінгвістичного дослідження.

У дисертації показано, що російське міське мовлення Одеси – наддіалектний територіально-соціальний функціональний тип російської мови, організований гомогенно-гетерогенним одеським міським койне (ОМК) і соціолектами. Кодифікованим складником ОМК є одеський регіональний варіант російського літературного мовлення, некодифікованими – одеське міське просторіччя і корпус іншомовних одесизмів. Міське мовлення в дисертації розглядається як системно організована структурна цілісність, кожний з елементів якої має своє

функціональні значення. Територіальні особливості РМО реалізуються ОМК; соціальні – системою соціолектів.

Ключові слова: міське мовлення; одесизм; полілінгвокультурність; міське койне; міський прецедентний феномен; урбанолінгвістичне дослідження.

АННОТАЦІЯ

Степанов Е. Н. Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Институт языковедения имени А. А. Потебни НАН Украины. – Киев, 2013.

В диссертации разработана и применена новая методика комплексного урбанолінгвістического исследования русского языка как одного из основных языков полилінгвокультурного города за пределами России. Русская городская речь Одессы (РРО) представлена как наддиалектный территориально-социальный функциональный тип русского языка, организованный гомогенно-гетерогенным одесским городским койне (ОГК) и системой социолектов. Кодифицированным компонентом ОГК является одесский региональный вариант русской литературной речи, некодифицированными – одесское городское просторечие и корпус иноязычных одессизмов, заимствованных в русскую городскую речь. Городская речь в диссертации рассматривается как системно организованная структурная целостность, каждый из элементов которой имеет своё функциональное значение. Территориальные особенности РРО реализуются ОГК, социальные – системой социолектов.

В работе впервые установлены, описаны и систематизированы лингвальные и экстралингвальные особенности РРО; вскрыты причины и механизмы возникновения и эволюции фонетических, просодических, лексических, словообразовательных, фразеологических, морфологических, синтаксических одессизмов; определены и охарактеризованы направления взаимодействия русского языка с украинским, идиш, греческим, итальянским, польским, молдавским, французским, немецким, болгарским, армянским, некоторыми другими в истории развития феномену одесской полилінгвокультурности.

Инструментальный анализ показывает, что фонетические подсистемные явления в РРО вызваны воздействием языков с более напряжённой, чем у русского, артикуляционной базой речи, с более слабой или отсутствующей фонематической оппозицией твёрдых и мягких согласных, с иным соотношением динамического, количественного и тонального компонентов словесного ударения и иной коммуникативной нагрузкой интонационных конструкций. О наиболее сильном фонетическом влиянии украинского языка и южнорусских диалектов свидетельствует регулярное использование в РРО полумягких аллофонов губных, заднеязычных, некоторых переднеязычных согласных, сонорных аллофонов фонем /в/ и /в'/; вариативность фонемы /г/; артикуляционное сближение [ы] и [и]; ослабление редукции безударных гласных: вместо стандартной формулы 1(2)2311(2) позиционная редукция

имеет формулу 22321(2); ослабление динамического компонента ударения на фоне усиления тонального и количественного компонентов; метатония в отдельных глагольных и именных формах. Восходящая дифтонгоидность ударных гласных является в РРО социализированным произношением, развившимся в 1-й пол. XIX в. из восточнославянского архаического диалектного дифтонгического произношения. Специфической чертой интонирования, возникшей под немецко-еврейским влиянием, является приоритетное использование в повествовательных, вопросительных, побудительных высказываниях, в эмоционально окрашенной речи моноцентровых ИК с восходящей мелодикой центра, а также бицентровых ИК в ряде позиций вместо моноцентровых.

Среди отклонений от норм литературной речи в грамматической системе преобладают те, которые также вызваны украинским и диалектным влиянием. Среди них колебания в роде; детранзитивизация ряда переходных глаголов; корреляции некоторых синтаксем; использование «быть» и «иметь-конструкций» с посессивным, потенсивным и дебитивным значениями, а также синонимичных конструкций с частицами *ли*, *неужели* и с частицей *или*; функционирование формы давнопрошедшего времени и посессивно-безличных конструкций с непереходными глаголами и другие. Грамматические особенности, вызванные влиянием неродственных языков, используются сегодня с коннотативными значениями шутки, иронии, насмешки и рассматриваются как прецедентные грамматические «визитки» Одессы.

Анализ материала показывает, что единицы, отражающие денотативную городскую одесскую специфику, содержатся в четырёх взаимодействующих макрокомпонентах РРО: этническом, экономико-социальном, географическом и урбанистическом. Лексические и фразеологические одессизмы генерируют историко-культурный, геосоциальный, этнический и биоэкологический коды Одессы. Маркером является сема 'одесский'. Её эксплицитные показатели – урбаноним *Одесса*, урбанотопонимы, эргонимы, производные от них слова. Имплицитная реализация этой семы происходит благодаря фоновым и безэквивалентным знаниям об экстралингвистических одесских реалиях.

Установлены и проанализированы экстралингвистические факторы, влияющие на формирование специфических черт РРО: этнический, экономический, социальный, цивилизационный, географический, историко-хронологический. Определены механизмы образования, место и типы городских прецедентных феноменов (общие, конкретные и внутренние ГПФ) в системе русского языка; показаны пути воздействия РРО на развитие русского языка с помощью активной имплантации одессизмов в русский литературный язык, русское просторечие и жаргонизированную русскую речь.

Ключевые слова: городская речь; одессизм; полилингвокультурность; городское койне; городской прецедентный феномен; урбанолингвистическое исследование.

ABSTRACT

Stepanov Ye. N. Russian Urban Speech in the Multilingvocultural Space of Odessa. – Manuscript.

Thesis for a Doctoral degree in Philology: Speciality 10.02.02 – Russian language. – Oleksandr Potebnya Institute of Linguistics of the Ukrainian National Academy of Sciences. – Kyiv, 2013.

For the first time in linguistics, the thesis defines, describes and systematizes lingual and extralingual peculiarities of the Russian urban speech of Odessa (RUSO). It reveals the reasons and mechanisms of formation and evolution of phonetic, prosodic, lexical, grammatical, idiomatic, morphological, and syntactic features of odessisms. The work defines and characterizes tendencies in the interaction of the Russian language with Ukrainian, Yiddish, Greek, Italian, Polish, Moldavian and other languages in the course of history of the multilinguocultural city of Odessa. There is singled out and analysed a complex of extralingual factors that affect the formation of RUSO specific features (ethnic, economic, social, civilizational, geographical, historical and chronological). There are established mechanisms of formation and the place of urban precedent phenomena in the system of Russian language. The research finds out the ways and the influence of RUSO on the development of the Russian language. The author develops and applies a new method of complex urbanolinguistic research.

The thesis poses that the Russian urban speech of Odessa is a supradialectal territorial and social functional type of Russian organized by the homogeneously-heterogeneous Odessa urban koine (OUK) and sociolects. The codified component of the OUK is the Odessa regional variant of the Russian literary language; the uncoded components of OUK are represented by the Odessa urban vernacular and a set of foreign-language borrowings. In the thesis, urban speech is considered to be a systematically organized structural integrity, each element of which has its functional value. Territorial peculiarities of the Russian urban speech of Odessa are objectivized by the OUK, social characteristics – by a system of sociolects.

Key words: urban speech; odessism; multilinguoculturalism; urban koine; urban precedent phenomenon; urbanolinguistic research.